

פירוש אברבנאל לחומש שמות

שמות פרקים ו - ט

מהדורה מקוצרת של פירוש אברבנאל

עיצוב, פיסוק וכותרות: יהודה איזנברג
המהדורה כוללת תיקוני נוסח קלים
השאלות הועברו ממקומם והוצמדו לתשובות
כותרות בסוגריים מרובעים הם הוספת העורך

מבוסס על דפוס ונציה ה' שלט – 1579

<http://www.hebrewbooks.org/44335>

אתר דעת תשע"ה

<http://www.daat.ac.il/he-il/tanach>

- 3 וידבר א' אל משה ויאמר אליו... ויאמר ה' אל משה ואל אהרן לאמר [ז,ב-ז,ז]
- 6 ונשאר לפרש מה עניין שם אל שדי שנזכר בפסוקים האלה
- 9 אלה ראשי בית אבותם... ואני אקשה את לב פרעה [ז,ב – ז,ב].
- 12 אברבנאל שמות פרק ז
- 12 ואני אקשה את לב פרעה ... כי ידבר אליכם פרעה [ז,ג-ז].
- 13 בחלק שני – סיכום אברבנאל את השיטות השונות בהסבר הכבדת הלב.
- 14 ויאמר ה' אל משה ואל אהרן ... ויאמר ה' אל משה כבד לב פרעה [ז,ח-יג].
- 18 מאמר הרחבה בחלק שני: מכשפים, מלאכים ושדים
- 18 ויאמר ה' אל משה כבד לב פרעה ... פרשת הצפרדעים [ז,יד-כה]
- 20 [מבנה המכות]
- 25 [ניתוח המכות לפי היסודות הטבעיים]
- 27 [ניתוח המכות לפי עקרונות שכר ועונש]
- 29 ויאמר ה' אל משה בא אל פרעה... אמור אל אהרן אחיך נטה את [ז,כב-ח,יא].
- 29 [המכות שלוש קבוצות, להוכיח שלושה עקרונות אמונה]
- 31 הצפרדעים - תחמסים
- 38 אברבנאל שמות פרק ח
- 38 אמור אל אהרן נטה את מטך... ויאמר ה' אל משה השכם בבקר [ח,יב-טו]
- 42 ויאמר ה' אל משה השכם ... בא אל פרעה ודברת אליו [ח,טז-כח]
- 47 אברבנאל שמות פרק ט
- 47 ויאמר ה' אל משה בא אל פרעה ודברת אליו... השכם בבוקר [ט,א-יב]
- 52 ויאמר ה' אל משה השכם בבקר ... סוף הפרשה [ט,יג-לה]
- 52 [אימות השורש השלישי: יכולת ה']
- 59 .
- 59 חלק שני – מאמרים
- 60 מכשפים, מלאכים ושדים
- 60 פירוש ראשון: הדרך הפילוסופי
- 61 פירוש שני – תפיסת חכמי האמת המקובלים
- 64 הקשיית לב פרעה
- 64 תשובת הרמב"ם להקשיית הלב
- 64 תשובת רמב"ן והמדרש
- 65 שלוש תשובות של אברבנאל לעניין הכבדת הלב

וידבר א' אל משה ויאמר אליו.. ויאמר ה' אל משה ואל אהרן לאמר [ו,ב-ז,ז]

ביאורי הפסוקים, השאלות והתשובות

השאלה הא'

באומרו **וידבר אלהים אל משה ויאמר אליו אני ה'** כי מה ענין הדיבור הזה, וכבר נאמר לו בסנה **אנכי אלהי אביך** וגו', ומרע"ה כבר ידע את אלהיו. ומה הצורך שיודיעהו עתה בדבר הזה אני ה' ולא דבר אחר?

ועוד, אם **וידבר אלהים** נאמר על מלאך שראה בסנה, כדברי המפרשים שהוא היה המדבר עמו, איך אם כן אמר על עצמו **אני ה'**, והוא השם המפורש שיאמר בלבד על הסיבה הראשונה יתברך, ולא ישתתף בו אחר. ואיך יאמר המלאך על עצמו אני ה'? גם אמרו **וידבר אלהים אל משה ויאמר אליו** הוא זר, כי באו שתי לשונות על ענין אחד: דיבור ואמירה, עד שמפני זה אמרו ז"ל שהדיבור הוא שדיבר אתו קשות, על שהקשה לדבר ולומר **למה הרעות לעם הזה**; ושוואמר **אליו אני ה'**, הוא ענין אחר שנאמן לשלם שכר למתהלכים לפניו באמת.

והנה וידבר אלהים אל משה לפי זה הפירוש, הוא מאמר קצר, כי אין כל דיבור לשון קושי. וכל נבואות מרע"ה באו בלשון וידבר, ולא היו דברי קושי ותוכחה. גם אמרו **אני ה'**, יראה שאין ענין לו, כי מי לא ידע בכל אלה שהוא יתברך נאמן לתת לאיש כדרכיו וכפרי מעלליו?

השאלה הב'

באומרו וארא אל אברהם אל יצחק ואל יעקב באל שדי ושמי ה' לא נודעתי להם.

כי הנה הכתובים מעידים שדבר השם עם האבות פעמים רבות בשם ה': אם במעמד בין הבתרים לאברהם: אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים. ואם בפרשת המילה: וירא ה' אל אברהם. ואם כן, איך אמר בכאן **ושמי ה' לא נודעתי להם**?

וכבר השתדל **רש"י** לתקן זה, באומרו לא הודעתי אין כתיב כאן, אלא לא נודעתי. לא ניכרתי להם במידת אמיתית שלי, שעליה נקרא שמי ה', שהרי הבטחתים ולא קיימתי. עשה **לא נודעתי** - לא ניכרתי לענין הנסים והנפלאות ולקיום הבטחותיו.

ומביאור חילופו בסיפורים, כי הנה כל מה שהבטיח לאברהם וליצחק וליעקב מהזרע ובטחון האויבים הכל נתקיים. ואמנם ירושת הארץ, כבר נאמר לאברהם **דור רביעי ישובו הנה**, ואין להם על זה א"כ תרעומת שלא קיים הבטחתו.

וכבר נראה מדברי **רש"י** חולשת פירוש המדרש בפירוש הפסוק הזה.

השאלה הג'

באומרו וגם הקימותי את בריתי אתם וגו' וגם אני שמעתי וגו'.

כי הנה מלת **וגם** מוסיף על עניין הראשון. ומה עניין קימת הברית לשם ה' שלא נודע לאבות? גם מה עניין שמיעת נאקת בני ישראל לברית אשר כרת עם אבותיהם?

השאלה הד'

באומרו לכן אמור לבני ישראל אני ה' והוצאתי אתכם מתחת סבלות מצרים והצלתי אתכם מעבודתם וגו'.

כי הנה ההוצאה אותם מתחת סבלות מצרים הוא עצמו הצלתם מעבודתם, והוא עצמו גאולתם משם. ולמה אם כן עשה שלושה דיבורים בעניין אחד? גם כי אמר וידעתם כי אני ה' אלהיכם המוציא אתכם מתחת סבלות מצרים, ולא אמר המציל אתכם מעבודתם, ולא הגואל אתכם.

ויקשה גם כן איך נמשכו כל העניינים האלה ממה שייעד בראשונה, כמו שיורה עליו מלת **לכן**.

תשובה לשאלות א-ד

אין הכוונה באומרו **ושמי ה' לא נודעתי להם**, שלא נגלה לאבות בשם, כמו שנגלה למרע"ה באותו שם ומידה. כי הנה מצאנו באברהם **אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים**, ונאמר **ויקרא שם אברהם בשם ה'**. וביעקב נאמר **אני ה' אלהי אברהם אביך**. ואין גם כן העניין כמו שכתב **רש"י**, שהרי הבטחתיים ולא קיימתי, כי הנה ירושת הארץ לא הבטיחם עליה בחייהם, כי אם שדור רביעי ישובו הנה, ולא היה להם אם כן מקום להתרעם עליו. והנה ייעד לאברהם בזרע, וקיים הבטחתו. וכן לשאר האבות הבטיחם בדברים, וקיימם.

גם אין לפרש ושמי ה' לא נודעתי להם על עניין הנסים, שלא נעשו לאבות ונעשו למרע"ה, מההפך המטה נחש, וצרעת היד כדברי קצת המפרשים, שהרי כבר נעשו נסים רבים לאבות. אם לאברהם באור כשדים, ועם פרעה על דברי שרי, ואם בעניין סדום ועמורה והצלת לוט ועניין אשתו שהייתה נציב מלח. ואיך נאמר אם כן שלא נעשו לאבות ובימיהם נסים רבים וגדולים מאשר נעשו למרע"ה קודם הדיבור הזה?

אבל פירוש הפסוקים האלה לדעתי כן הוא: שבעבור שמרע"ה היה מתיימש מהגאולה, וכן ישראל כולם, וכמו שאמר **מאז באתי לדבר בשמך וגו'**, הודיעו יתברך שהגאולה הייתה מחויבת והכרחית שתהיה, וזה משלוש סיבות:

הסיבה האחת מפאת האל ית' עצמו. לפי שלא נגלה לאבות באופן שידעו ויכירו אותו, והיה זה לפי שהייתה נבואתם ע"י אמצעי, ועם היות הדברים יוצאים מהמקור הראשון

יתברך, הנה לא היה נודע וניכר אצלם שפע הסיבה הראשונה רק ע"י אמצעיים. וזה אמרו "אני ה', וארא אל אברהם אל יצחק ואל יעקב באל שדי ושמי ה'..." רוצה לומר אני ה' סיבת הסיבות מחויב המציאות. האמנם נראיתי לאבות בשם אל שדי, וגם כן נראיתי אליהם בשם ה', כי פעמים נראיתי אליהם באותו שם גם כן. ויהיה לפי זה אמרו **ושמי ה'** כמו **ובשמי ה'**, כי יהיה בי"ת באל שדי מושך עצמו ואחר עמו: ובשמי ה'. וכמוהו מאל אביך יעזרך ואת שדי ויברכך, שענינו ומאת שדי, כמו שכתב **הראב"ע**. וכן **בזאת יבא אהרן אל הקדש בפר בן בקר ואיל** וגו' שהוא כמו **ובאיל**. ורבים ככה.

כן העניין בכאן: אני ה', וארא אל האבות בשם אל שדי ובשמי ה', אבל עם כל זה לא נודעתי להם, רוצה לומר: לא הייתי נודע וניכר אליהם, לפי שלא ניבאו פנים בפנים כי אם ע"י אמצעיים.

זאת היא הסיבה הראשונה. וענינה שהייתה הגאולה הכרחית כדי שישראל ומשה, כל אחד במחיצתו ומדרגתו, יינבא פנים בפנים באופן שיכירו וידעו כבוד ה' וגודלו, מה שלא נודע לאבות עד הנה, לפי שלא הייתה נבואתם פנים בפנים.

וזכר הסיבה השניה, באומרו **וגם הקימותי את בריתי אתם לתת להם את ארץ כנען**. רוצה לומר, וגם יש סיבה אחרת מחייבת הגאולה, והיא מה שנשבעתי וכרתי ברית לאבות על ירושת הארץ. וקרא אותה ארץ כנען, לפי שעם היותה כוללת ז' עממים, כולם היו מזרע כנען. והוסיף לומר את ארץ מגוריהם אשר גרו בה, להודיע שלא נתקיים בהם ייעוד ירושת הארץ, כי הם אף על פי שישבו בה, הנם כגרים, ועל דרך גרות היו בתוכה. ולא נתקיים הייעוד אם כן בימיהם. וזהו ארץ מגוריהם אשר גרו בה. והיה אם כן הקדוש ברוך הוא מחויב להוציא את בניהם ממצרים, כדי להורישם את הארץ לקיים שבועתו.

וזכר הסיבה השלישית באומרו **וגם אני שמעתי וגו'** רוצה לומר גם יש סיבה שלישית מחייבת הגאולה, והיא שאני שופט כל הארץ, ושמעתי את נאקת בני ישראל אשר מצרים מעבידים אותם, וראוי לעשות משפט וצדקה.

ואמר על זאת הסיבה **ואזכור את בריתי**, ואין פירושו הברית שכרת לאבות על ירושת הארץ, כי זה כבר זכרו. אבל הוא הברית שכרת עמו בין הבתרים, ששם נדר על זה, כמו שאמר וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי.

ואחרי שזכר שלוש הסיבות האלה, הוליד מהן מה שרצה, והתחיל מהאחרונה דסמיך ליה, לפי שהיא הראשונה שתתקיים בזמן. והוא אמרו: **לכן אמור לבני ישראל אני ה'**, סיבת הסיבות כולן, ובלתי-בעל-תכלית-היכולת. **והוצאתי אתכם מתחת סבלות מצרים, והצלתי אתכם מעבודתם, וגאלתי אתכם בזרוע נטויה ובשפטים גדולים**. כלומר שמפני ששמע נאקתם וצעקתם יושיעם ויוציאם מגלותם.

ולפי שבמצרים היה להם הצער והצרה בשלושה מינים:
האחד בסבלות המסים, כמו שאמר וישימו עליו שרי מסים למען ענותו בסבלותם. לכן אמר על זה **והוצאתי אתכם מתחת סבלות מצרים** שהם המסים.
והשני עבודות פרך, שבנו ערי מסכנות לפרעה, והיו כל ימיהם בחומר ובלבנים ובכל עבודה בשדה. גם לכל עם מצרים היו עובדים. וכנגד זה אמר **והצלתי אתכם מעבודתם**.
והשלישי היה הריגת בניהם, שהיו משליכים אותם ליאור, שהיא הקשה שכולם. ועל זה אמר **וגאלתי אתכם בזרוע נטויה ובשפטים גדולים**. רומז למכת בכורות ולקריעת ים סוף שהיו במשפט על זה, כמו שאמר יתרו **כי בדבר אשר זדו - עליהם**. הרי שהשיב בזה על הנאקה וצעקת העם.

והנה זכרה ראשונה לפי שהיא קדמה בזמן. רוצה לומר היציאה מעבודות מצרים. ואמנם כנגד מה שאמר **אני ה' וארא**, שהיא הראשונה שזכר, אמר **ולקחתי אתכם לי לעם, והייתי לכם לאלהים, וידעתם כי אני ה' אלהיכם המוציא וגו'**. רוצה לומר, אחרי צאתכם ממצרים תבואו להר סיני ותקבלו את התורה פנים בפנים, ואז תכירו ותדעו את השם הנכבד, כי תנבאו ממנו בלי אמצעי, כמו שיתבאר מה שלא זכו אליו האבות. וזהו **וידעתם כי אני ה'**. ואמר **המוציא אתכם וגו'**, לפי שצאתם ממצרים ונתינת התורה שניהם היו בלי אמצעי.

ואמנם כנגד הסיבה האחרת משבועת האבות על ירושת הארץ אמר, **והבאתי אתכם אל הארץ אשר נשאתי את ידי לתת אותה לאברהם ליצחק וליעקב וגו'**. ועם היות שלא נתתה ירושה לאבות עצמם, אתן אותה לכם מורשה, כלומר לא בדרך גרות כמו הם, אלא בדרך ירושה וממשלה החלטית.

ונזכרו אם כן שלושת החסדים האלה כפי זמניהם: היציאה ממצרים בראשונה, ומעמד הר סיני אחריהם, וירושת הארץ אחר כך.

ועם מה שפירשתי בפסוקים האלה הותרו ארבע השאלות הראשונות.

ונשאר לפרש מה ענין שם אל שדי שנזכר בפסוקים האלה

וכבר ראיתי דברי **הראב"ע** שברח מפירוש **הגאון**, שפירש **שדי - שאמר לעולם די**. ולא נחה דעת **הראב"ע** בזה, ופירש הוא עליו, ששדי עניינו שודד המערכות ומבטלם כרצונו מפני הדבק בו. או הוא כדברי **הנגיד רב שמואל** שפירשו מנצח ותקיף, ושניהם קרובים בעניין.

אמנם עם ההשתכלות אין האמת אתם, לפי שעם היות האל יתברך מבטל המערכות העליונות, הנה אין ראוי שיקרא שודד או משדד, כי עניין שודד הוא גזלן מעוול וחומץ, כמו

בשלום שודד יבואנו; ישליו אהלים לשודדים; אם גנבים באו לך אם שודדי לילה. ואיך יכנה הכתוב את השם הנכבד בתואר מגונה אשר כזה.

גם מנצח אין ראוי שיאמר עליו יתברך, כי אינו לוחם עם שום בריה, ולא אחד מבריותיו עושה עמו מלחמה, שייאמר עליו מנצח.

אבל יכול ושליט מנהיג ומושל, הם התארים שראוי שיוחסו אליו בערך השמים, לא שודד ולא מנצח.

אבל אמיתת העניין הוא מה שפירש בו **הגאון רבנו סעדיה**, שפירש: שדי הוא מי שאמר לעולם די. ואין ראוי להקשות מפאת השי"ן שהיא במקום **אשר**, ואיך תיפול בשם הנכבד, כי הנה מצינו **אהיה אשר אהיה**, שבין שני השמות הקדושים ההם באה מלת **אשר** סמוכה לאהיה הראשון. ככה אל שדי, נסמכה לשם האל שי"ן שדי, ועניינו כאילו אמר האל אשר אמר די.

ועניין זה הנה מה שיוורה היות העולם נברא ברצון רוצה וכוונת מכווין, ושאינו על צד החיוב. הוא שיעור העולם ושיעורי השמים וכוכביהם, ומספרי השכלים הנבדלים ומלאכי השרת, שלא הייתה הגבלת שיעורם ומספרם אלא דבר רצוני ממנו יתברך. ועל זה אמר השלם **רבי אליעזר הגדול**, שהיו השמים נמתחים והולכים עד שאמר להם די. רצונו לומר: שלא היו השמים באותו שיעור שהן מסיבת החומר שנעשו ממנו, שלא הספיק ליותר מזה. אין הדבר כן, כי הם לא נבראו מדבר, ולכן היה אפשר להיותן נמתחים והולכים ויותר גדולים ממה שהן. אלא שהאל יתברך ראה בחכמתו שזה היה שיעור הנאות אליהם, והוא אמרו עד שאמר להם די.

הנה התבאר ששם **אל שדי** עניינו האל שאמר לבריותיו די.

גם נכון מה שפירשו בו אחרים: אל שדי - האל שדי לו במציאותו. כי הוא המחויב לעצמו, ואינו מקבל מציאותו מסיבה אחרת, כי הוא די לעצמו.

וכפי הדרכים האלה ראוי שיפורש השם הזה, ולא כדברי **הראב"ע**.

השאלה ה'

באומרו **ולא שמעו אל משה מקוצר רוח ומעבודה קשה**.

ומשה עשה על זה ק"ו: הן בני ישראל לא שמעו אלי, ואיך ישמעני פרעה. והיא שמבואר הוא שיש על זה פרכה רבה, שנאמר: מה לישראל שלא שמעו מפני קוצר רוח ומעבודה קשה, תאמר בפרעה שאין לו קוצר רוח, ולא עבודה קשה. לא ראי זה כראי זה.

תשובה לשאלה ה'

וסיפר הכתוב שהגיד משה הדברים האלה לבני ישראל, ושהם לא שמעו אל משה מקוצר רוח ומעבודה קשה. והן שתי סיבות:

האחת קוצר רוח רוצה לומר שקצרה נפשם בעמלם.

והשנית בעבודה קשה שהיו עושים שלא היה להם פנאי אפילו לשמוע בשורות טובות.

והיה אם כן, קוצר רוח בנפש, ועבודה קשה בגוף.

והנה לא אמר הכתוב שלא האמינו, כי מאמינים היו שפקד ה' את עמו. אבל לטרדת נפשם ועמל גופם לא היה להם פנאי לשמוע אל משה.

והנה אמר אחר זה **וידבר ה' אל משה לאמר בא דבר אל פרעה וגו'**, להודיע שבמקום הזה עלה מרע"ה לדבר עמו השם פנים בפנים, והוא אשר יאמר עליו **וידבר ה' אל משה**. ולזה לא תמצא בלשון הזה בדיבורי השם למשה עד עתה, וגם בשאר הנביאים לא תמצא **וידבר ה'** כמו שנאמר במשה, אלא **ויהי דבר ה' אלי לאמר**; או **ויאמר ה' אלי**. לא **וידבר ה'**.

ולפי שהייתה זו אליו מעלה רמה, לזה רשם אותה הכתוב כאן, וצוהו שיבוא אל פרעה. רוצה לומר, שייכנס בהיכלו מבלי קריאה. ומפני זה עשה מרע"ה קל וחומר מזה לעניין, באומרו: הן בני ישראל לא שמעו אלי, ואיך ישמעני פרעה. רוצה לומר, הן בני ישראל, עם היותם מאמינים, לא שמעו אלי מפני טרדת נפשם ועמלם, ואיך אם כן ישמעני פרעה שאינו מאמין בדבר מזה.

ויתחברו אם כן שתי סיבות מונעות השמיעה:

האחד מפאת השומע פרעה, שאינו מאמין לדברי, ולכן לא ירצה לשומען.

והשני מצד המדבר המשמיע, אני אני הוא, שבהיותי ערל שפתים יקוץ משמוע דברי. וזהו הקל וחומר שאמרו ז"ל, והוא קל וחומר אמיתי. שאם בני ישראל לא שמעו בהיותם מאמינים, איך ישמע פרעה עם היותו בלתי מאמין. ולכך לא תלה מרע"ה עניינם באמונה, כי אם בשמיעה.

והנה באומרו **וידבר משה לפני ה' לאמר**, מגלה לנו כלל גדול בתורה, שאין הכוונה תמיד במילת **לאמר** שיאמר אותו לאחרים, וכמו שהוכיח הרמב"ן בראיות ישרות. אבל עניינו זיכרון אופן הדיבור, כאלו אמר כאן וידבר משה לפני ה' באומרו הן בני ישראל וגו'.

והותרה בזה השאלה הה'.

השאלה הו'

באומרו **וידבר ה' אל משה ואל אהרן ויצום אל בני ישראל ואל פרעה מלך מצרים להוציא את בני ישראל וגו'**.

ומהו הציווי הזה שנתחדש עתה, כי זה עצמו כבר צוה בו מרע"ה ממראת הסנה פעמים רבות, וכן אהרן אין ספק שנצטווה עליו. ומה חידש הכתוב בזה המאמר?

תשובה לשאלה ו'

אמרו וידבר ה' אל משה ואל אהרן ויצום אל בני ישראל וגו', אפשר לפרש שמרע"ה, כשאמר לו השם בא דבר אל פרעה וגו', חשב שלעניין ישראל נעשה אהרן שותפו, לא לעניין פרעה, שהכל היה תלוי בו. ועל כן אמר הן בני ישראל וגו' ואיך ישמעני פרעה ואני ערל שפתיים.

ולכך הוצרך השם יתברך לתקן עניינו בשני אופנים:

האחד במה שצרף אהרן עמו בשליחות כולו, אם אל בני ישראל ואם אל פרעה, כמו שכבר אמר לו בתחילה. ולזה בא הדיבור הזה אל משה ואל אהרן שניהם יחד. לא שינבאו שניהם במדרגה אחת, אלא משה במדרגת מעלתו ואהרן במדרגתו, אבל ביאר שגם לעניין פרעה יהיה אהרן שותף בשליחות כמו בעניין ישראל.

והשני שצוים אל בני ישראל ואל פרעה מלך מצרים. רצונו לומר: שבני ישראל יטו אוזן לדבריהם ויתחברו אליהם ויכבדו כראוי, וכן אל פרעה מלך מצרים שיכבדו ולא יקל במוראם. ובזה ישמעו אליהם בני ישראל וישמע אליהם פרעה ויקבלו כולם את דבריהם בכל מה שיצטרך להוציא את בני ישראל ממצרים. ויהיה אמרו **ויצום** כמו כי הוא צווה ונבראו, הוא צווה ויעמוד, אני צויתי למקודשי, ואת העורבים צויתי לכלכלך, הנה צויתי אשה אלמנה וגו'. כי כל מה שיקבע השם יתברך בלבב כל בריה, מדבר ובלתי מדבר, לעשות - מסכים לרצונו האלהי, ייאמר עליו לשון צווי.

וע"ז נאמר כאן ויצום אל בני ישראל ואל פרעה מלך מצרים, כלומר שנתן חינוך וכבודם ומוראם עליהם.

והנכון אצלי עוד בפסוק הזה, שהשם יתברך צווה למרע"ה בלבד עניין השליחות, ידבר לאהרן בלבד גם כן עליו. ועתה במקום הזה דיבר לשניהם יחד, וצוים בעצם השליחות, אם לבני ישראל ולפרעה.

וכן הוא גם היום מנהג המלכים, כשירצו לשלוח שני שלוחים בשליחות מה גדול הערך, ידברו לכל אחד ואחד בפני עצמו תוכן הדבר וענינו, ואחר כך ידברו לשניהם יחד.

ועוד אפשר זה באופן אחר.

והותרה בזה השאלה הו'.

אלה ראשי בית אבותם... ואני אקשה את לב פרעה [ויד - ז,ב].

כח ויהי ביום דבר ה' אל-משה בארץ מצרים:

כט וידבר ה' אל-משה לאמר אני ה' דבר אל-פרעה מלך מצרים את כל-אשר אני דבר אליך:

ל ויאמר משה לפני ה' הן אני ערל שפתיים ואיך ישמע אלי פרעה:

השאלה הט'

למה בא דיבור אחר למרע"ה: **דבר אל פרעה מלך מצרים את כל אשר אני דובר אליך** כי הנה זה נכלל במה שכתב למעלה לו ולאהרן, ויצום אל בני ישראל ואל פרעה מלך מצרים. וידוע שזה היה עצם השליחות לדבר אליו את כל דברי השם, ומה צורך היה אם כן באזהרה הנכפלת הזאת.

תשובה לשאלה ט'

אבל היותר אמיתי ונכון בפשט הכתובים אצלי הוא, שמרע"ה כשבא לו הדיבור במצרים וארא אל אברהם וגו', הלך בזריזות לבשר את בני ישראל בהבטחה הגדולה ההיא. והם לא רצו לשמוע אל דבריו מתוך צרתם. ומשה לא התרעם ולא התלונן מזה. אבל כאשר אמר לו השם שיתחיל בעניין המכות, ויבוא לדבר אל פרעה בהיכלו שישלח את בני ישראל מארצו, כדי שכאשר ישאל להם אות, יעשה נס הנחש, אמר משה - לא כמבקש על תיקון פיו ושפתיו, אלא כאומר לנפשו - בריא לי שלא ישמעני פרעה, כיון שישראל לא שמעו אלי. כל שכן שאני ערל שפתיים. וזה שאמר הכתוב וידבר משה לפני ה', כי לא נאמר ויאמר משה אל ה', אלא שאמרו לפניו, כי בהיותו מחשב בזה, היה כאלו דברו לפניו יתברך.

ואמנם אמרו אחר זה **וידבר ה' אל משה ואל אהרן ויצום** וגו', יהיה כפי מה שפירשתי, שצווה לשניהם יחד עניין השליחות לישראל ולפרעה. ולהיות המאמר הזה כולל, זכר אחריו ייחוסם בפרשת אלה ראשי בית אבותם.

ולפי שהדיבור שאמר השם יתברך למשה שנזכר למעלה, **בא דבר אל פרעה מלך מצרים** וגו', ומה שאמר משה עליו כמו שנזכר למעלה, בא שמה בקיצור גדול, וגם לא נזכר שמה מה השיבו יתברך למשה על תוכחתו, שאמר הן בני ישראל לא שמעו אלי ואיך ישמעני פרעה ואני ערל שפתיים, לכך חזרה התורה לבאר איך היה הדיבור האלוהי ההוא, ומאמר משה עליו, ותשובת השם יתברך למשה, שלא נזכר שמה.

וזה שאמר כאן: ויהי ביום דבר ה' אל משה בארץ מצרים, שאז אמר לו אני ה', דבר אל פרעה מלך מצרים את כל אשר אני דובר אליך, שזהו עצמו הדיבור של מעלה. ושאז אמר משה לפני ה' הן אני ערל שפתיים וגו', ואיך ישמע אלי פרעה. רוצה לומר, ה' אלהים, אתה שולח אותי ואת אהרן יחד, ואהרן דבר ידבר, כי יש לו כוח על זה. אבל אני ערל שפתיים, ואיך ישמע אלי פרעה? אל אהרן ישמע, אבל לא ישמע אלי. והלא גנאי גדול זה לי שאהיה כאיש אשר לא שומע, ואין בפיו תוכחות. וזה המאמר הוא עצמו מה שנאמר למעלה: הן בני ישראל לא שמעו אלי.

הנה כאשר קרה כל זה, שדיבר השם יתברך אל משה, ושומר משה לפני השם יתברך כל זה, הנה אז השיבו השם יתברך: ראה נתתיך אלהים לפרעה, ואהרן אחיך יהיה נביאך. רוצה לומר, אין הדבר כמו שחשבת, שיהיה לך בזה גנאי, אבל בהפך, שיהיה לך לכבוד ולתפארת. שלא תהיו אתה ואהרן שווים בדבר, כי אתה תהיה במקום אלהים בערך פרעה. כי כמו שהאלהים מכה אותו ומצווהו ואינו מדבר עמו, כך תהיה אתה בערכו. ואמנם אהרן אחיך, לא יהיה בזה הערך, אבל יהיה אצלך כנביא המקבל השפע מאת האלהים ומגיד אותו לבני אדם. כן אהרן יקבל הדיבור ממך, וידבר ויגיד אותו לפרעה. ועם כל זה אתה תדבר את כל אשר אצורך, כי איני מונע ממך הדיבור בהחלט, כי כל מה שאדבר תדבר, ואהרן אחיך לא יהיה בזאת המדרגה, אבל הוא כנביא ידבר אל פרעה מה שתאמר אליו.

והיה אם כן מדרגת אהרן בדברו אל פרעה בערך אל משה, כי חס ירמיהו על דרך משל, בדברו אל צדקיהו בערך אל השם. וכאילו נתן השם את טבעתו ע"י משה, ומסר לו כל העניינים, ואמר לו אשר בלבבך עשה, כאלו אתה אלוה כמוני. או אתה עצמי ואלוהותי. ובסוף הדברים אמר ושילח את בני ישראל מארצו, כלומר ומה לך בבחינות האלה, די לך שישלח את בני ישראל מארצו. ואם ייכנע לפניך לעשות מצוותך בדברים מועטים, זה יהיה לך כבוד ומעלה רבה, ולפרעה כדי בזיון וקצף.

הנה התבאר מזה כולו, שאין כאן ייתור בדיבורים ממה שנאמר שתי פעמים דבר אל פרעה מלך מצרים, כי שניהם אחד. ושאמרו ויצום אל בני ישראל ואל פרעה וגו' - הוא לצורך, כמו שביארתי.

והותרה בזה השאלה הט'.

השאלה הי'

במאמר משה לפני ה' **הן אני ערל שפתיים ואיך ישמע אלי פרעה**. כי הנה זה עצמו כבר אמרו בעת שנצטווה בשליחות, שנאמר **לא איש דברים אנכי וגו'**. וגם למעלה בתחילת הסדר נאמר **הן בני ישראל לא שמעו אלי ואיך ישמעני פרעה ואני ערל שפתיים**. ולמה אם כן זכרו כאן פעם שלישית, ומה החידוש אשר חידשנו.

תשובה לשאלה י'

והתבאר גם כן למה חזר משה עתה אל טענת הן אני ערל שפתיים, שכבר טען זה במראת הסנה. כי הנה היה זה מפני שצווה השם יתברך לשניהם יחד על ענין השליחות **דבר אל פרעה ואל ישראל** וחשב משה שיהיו שניהם שווים במדרגת השליחות, מה שלא נאמר לו כן במראת הסנה. והנה, עם היות שנכתב כאן שתי פעמים הטענה הזאת, לא נאמרה כי אם פעם אחת, אם לא שהתורה זכרה בראשונה בקצור, ואח"כ חזר לספרה בשלמותה.

והותרה בזה השאלה הי'.

השאלה הי"א

במה שהשיב השם **ראה נתתיך אלהים לפרעה ואהרן אחיך יהיה נביאך**. כי הנה זה עצמו כבר השיבו בעת שנצטווה על השליחות, שנאמר והיה הוא יהיה לך לפה ואתה תהיה לו לאלהים. ואיך לא הוכיחו יתברך על זה לומר הלא כבר דברת זה לפני, והשיבותיך תשובה ניצחת, והודית בדבר, וקבלת ללכת בשליחותי. ואיך עתה תחזור לקנות בדברים.

תשובה לשאלה י"א

וכבר הבין ראש המפרשים **רש"י** ז"ל קישור הפרשיות האלה ופירושם בדרך אשר זכרתי. כי הוא כתב ויהי ביום דבר ה', מחובר למקרא שלאחריו וידבר ה' הוא הדיבור עצמו האמור למעלה, אלא מתוך שהפסיק העניין בשביל ליחסם, חזר העניין עליו להתחיל בו. ובאמת בצדק כל אמרי פיו, אין בהם נפתל ועיקש:

אברבנאל שמות פרק ז

ואני אקשה את לב פרעה ... כי ידבר אליכם פרעה [ז,ג-ז].

ג ואני אקשה את-לב פרעה והרביתי את-אתתי ואת-מופתי בארץ מצרים:
ד ולא-ישמע אלכם פרעה ונתתי את-ידי במצרים
ה הוצאתי את-צבאתי את-עמי בני-ישראל מארץ מצרים בשפטים גדלים:
ו וידעו מצרים כי-אני ה' בנטתי את-ידי על-מצרים והוצאתי את-בני-ישראל מתוכם:
ז וניעש משה ואהרן כאשר צוה ה' אתם בן עשו:

השאלה הי"ב

במה שאמר **ואני אקשה את לב פרעה**. והיא השאלה שהראשונים כולם נתקשו בה מאוד באומרם אם השם יתברך הקשה לבו - מה פשעו. ובפירוש הפסוקים אבאר בזה דעת **הרב המורה** ושאר המחברים ואגיד לך הספקות המתחייבים אליהם, ועלימו תטוף מלתי. ובכלל הספק הזה שבאו בכאן שני פסוקים, וענין שניהם אחד, ולא ימלט מהיות אחד מהם מיותר וכפל מבואר. והם:
האחד: ואני אקשה את לב פרעה והרביתי את אותותי ואת מופתי בארץ מצרים.
והשני: ולא ישמע אליכם פרעה ונתתי את ידי במצרים וגו' שהמכוון באחד מהם הוא המכוון באחר בלי ספק.

תשובה לשאלה י"ב

בחלק שני – סיכום אברבנאל את השיטות השונות בהסבר הכבדת הלב.

במקום זה נתנו רק את התשובה שאברבנאל מציג כתשובתו הנכונה.

התשובה היותר נכונה בעיני

שאינ עניין קושי הלב הנזכר בפרעה ובסיחון שהשם יתברך הטת את לבבו שלא ישמע לדברי משה, כי הוא קושי לבבו בעצם. אבל היה קושי לבבו נמשך מהמכות במקרה. כי בראותו מכת הדם, ושסרה מיד ולא התמידה, חשב בלבבו שלא הייתה המכה ההיא דבר אלהים אלא דבר טבעי או מפאת המערכה. וכאשר ראה אח"כ מכת הצפרדעים, ושסרה מיד ולא התמידה, חשב ככה. וזה אמרו **וירא פרעה כי הייתה הרווחה והכבד את לבו**. וגם במכת הכינים שאמרו לו החרטומים אצבע אלהים היא, כתוב **ויחזק לב פרעה ולא שמע**, לפי שהסרת המכות והיותן בלתי מתמידות הייתה סיבה להיותו מפקפק ובלתי מאמין בהן.

עד שבמכת הערוב, מפני שהוסיף בה לומר מרע"ה **והפלתי ביום ההוא את ארץ גושן אשר עמי עומד עליה, ... ושמתי פדות בין עמי ובין עמך**, אמר פרעה: לכו זבחו לאלהיכם **ואמר אנכי אשלח אתכם...** והנה פרעה ברוע לבבו, כשראה שסר הערוב, הכביד את לבו מהסיבה אשר קדמה. וכן במכת הדבר. והנה, אם כן, לא הייתה סיבת קושי לב פרעה כי אם ריבוי המכות והסרתן אחר היותן.

וכמו שמפאת המכות ההן הוכבד לב פרעה ונתקשה, כן אמרו בשאר המכות האחרונות **ויחזק ה' את לב פרעה כי אני הכבדתי את לבו**. אין ענינו שהקב"ה הקשה את לבו ומנעהו מעשות מצות, חלילה. אלא שנתן בו אותן המכות שמפניהן בא לבו לידי קושי וכבדות, ומזה הצד ייחס אליו יתברך קושי לב פרעה. לפי שנתן הוא יתברך המכות ההן בארצו, עד שמפניהן הקשה פרעה את לבו. ועל זה נאמר במכת הברד **כי עתה שלחתי את ידי ואך אותך ואת עמך בדבר וגו' ואולם בעבור זאת העמדתיך, בעבור הראותך את כוחי וגו'**. רוצה לומר, שהיה בידו יתברך להתמיד עליו מכה אחת שתהיה מכה בלתי סרה, עד שישלחם. אבל העמידו, בהסירו המכה אחרי בואה, ובוא אחרת תחתיה, בעבור הראות לו את כוחו הגדול, ולמען ספר שמו בכל הארץ. וכן כשבאו על הים, כאשר הוגד לפרעה נבוכים הם בארץ, אמר הכתוב **וחזקתי את לב פרעה**. שאותה השמועה ששמע נבוכים הם בארץ, היא חיזקה את לבו.

וכבר ייחסו הדברים לאל יתברך בזה האופן, כי הנה במרגלים נאמר **וישלח אותם משה על פי ה'**, וישראל שאלו אותם, כמו שאמר במשנה תורה, **ותקרבון אלי כולכם ותאמרו נשלחה אנשים לפנינו**. וכן ה' אמר **לקלל את דוד**. ורבים כאלה.

וכן בעניין סיחון מבואר כי נטיית ישראל מעל מלך אדום ומעל מלכי מואב ועמון, אשר לא נתנום עבור בגבולם, הייתה הסתה ופיתוי נפלא אל סיחון לעשות ק"ו לעצמו, ולמונעם מעבור בגבולו, והיא הייתה הסיבה שערך עמהם מלחמה, וניתן בידם.

ולזה כשזכר מרע"ה במשנה תורה אתם עוברים בגבול אחיכם בני עשו וגו', ונפן ונעבור וגו' וקרבת מול בני עמון וגו' אמר על זה קומו סעו ועברו את נחל ארנון ראה נתתי בידך את סיחון וגו'. רוצה לומר, שעם הנטיות הללו שצוותיך לעשות מאדום עמון ומואב, נתתי בידך את סיחון שיתחזק בלבו להלחם עמך, ויתפתה לצאת לקראתך, ויפול בידך.

הנה התבאר שהב"ה לא מנע פרעה מלשלוח את ישראל, ולא את סיחון מלתת את ישראל עבור בגבולם בעצם, אבל הייתה סיבה במכות שהביא על פרעה ועל עמו, ובהסרתן אחרי בואן נתקשה לבו.

וכן אותן הנטיות שצווה לישראל לנטות מאדום עמון ומואב במצותו יתברך, היו סיבה להקשות לב סיחון ולאמץ את לבבו להלחם עם ישראל. והיה אם כן השם יתברך פועל בכל אלו הפעולות, אבל לא פועל קרוב בעצם ובראשונה, כי אם פועל רחוק או פועל במקרה.

ובזה גילה שהיו במצרים הרבה אנשים כופרים במציאות האל ובהשגחתו ויכולתו, כמו שיתבאר אחר זה, ולזה באו המכות מכוונת לאמת ולפרסם האמונות האמיתיות ההמה. וזכר הכתוב שמשה ואהרן עשו כאשר צווה אותם יתברך, כלומר שאחר זה לא טען עוד משה מערלת שפתיו ולא נשמט מלילך בשליחותו, ולא אהרן גם כן, כי שניהם עשו כל מה שצום השם אותם. וזה המאמר כולל לכל עניני האות והמופתים שיזכור.

והותרה עם מה שפירשתי בזה השאלה הי"ב.

ויאמר ה' אל משה ואל אהרן ... ויאמר ה' אל משה כבד לב פרעה [ז,ח-יג].

ח וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה וְאֶל-אַהֲרֹן לֵאמֹר:
ט כִּי יִדְבַר אֲלֵיכֶם פְּרֹעֶה לֵאמֹר תִּנּוּ לָכֶם מוֹפֵת
וְאָמַרְתָּ אֶל-אַהֲרֹן קַח אֶת-מִטְנֶךָ וְהִשְׁלַךְ לִפְנֵי-פְרֹעֶה וְהִי לְתִנּוּן:
י וַיָּבֵא מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן אֶל-פְּרֹעֶה וַיַּעֲשׂוּ-כֵן כְּאֲשֶׁר צִוָּה ה'
י� וַיִּשְׁלַךְ אַהֲרֹן אֶת-מִטְהוֹ לִפְנֵי פְרֹעֶה וְלִפְנֵי עַבְדָּיו וְהִי לְתִנּוּן:
יב וַיִּקְרָא גַם-פְּרֹעֶה לְחַכְמָיִם וְלִמְכַשְׁפִּים וַיַּעֲשׂוּ גַם-הֵם חֲרָטְמֵי מִצְרַיִם בְּלִהְטִיהֶם כֵּן:
יג וַיִּשְׁלִיכוּ אִישׁ מִטְהוֹ וְהָיוּ לְתִנּוּנִים וַיִּבְלַע מִטְה-אַהֲרֹן אֶת-מִטְהָם:
יד וַיִּחַזַּק לֵב פְּרֹעֶה וְלֹא שָׁמַע אֲלֵהֶם כְּאֲשֶׁר דִּבֶּר ה':

והנני מפרש הפסוקים באופן שיותרו השאלות כולם

השאלה הא'

למה בא הדיבור הזה מנס התנין למשה ולאהרן יחד לשניהם, והנה כל שאר הנסים והמכות שגזר השם יתברך על המצרים נאמרו למשה לבד. ולמה אם כן בנס הזה בא הדיבור לשניהם יחד.

השאלה הב'

באומרו **כי ידבר אליכם פרעה תנו לכם מופת** כי למה זה ישאל אליהם זה פרעה, והנה לא היה חפץ לשמוע דבריהם ולא לראות את מופתיהם, ואמר להם לכו לסבלותיכם. ואיך אמר אם כן שפרעה ישאל מאתם תנו לכם מופת, כאלו היה חפץ בדבר.

תשובה לשאלות א-ב

הנה משה רבנו אמר לפרעה בתחילת שליחותו כה אמר ה' אלהי ישראל שלח את עמי ויעבדוני. ובזה כלל אליו שלוש הודעות.

האחת שיהיה אלוה נמצא מחויב המציאות מעצמו, כי על זה מורה שם ה'.

והשנית שהאלוה ההוא הוא משגיח בבני אדם עד שירצה בעבודתם.

והשלישית שהאלוה המשגיח ההוא הוא אלהי ישראל, בעל הכוחות והיכולת הבלתי-בעל-תכלית, שבעבור זה יעקב, שנקרא ישראל, ניצל מכל אויביו, וישר אל מלאך ויוכל. וכבר הורה גם כן עניין היכולת האלהית באומרו **פן יפגענו בדבר או בחרב**, כלומר, ואין מציל אותנו מידו.

והנה פרעה כיחש שלושתם.

כי לעניין מציאותו אמר לא ידעתי את ה'.

ולעניין השגחתו ויכולתו, אמר מי ה' אשר אשמע בקולו. ואמר וגם את ישראל לא אשלח.

והיה זה לפי שלא היה עובר עיונם מהמורגש, כי הם משערים בגרמים השמימיים שהיו מנהיגים העולם השפל, אבל לא היו מאמינים במציאות שכל נבדל. והייתה אמונתם שהעולם קדמון, ושהוא כמנהגו נוהג, ושאי אפשר שישתנה הטבע ממנהגו, לא כולו ולא חלק ממנו, ואפילו לקצר כנף הנמלה או להאריך בכנף החגב ממה שנוצר בטבע.

שאם היה אפשר החידוש הזה בחלק מחלקי העולם, היה אפשרי בעולם בכללו שיתחדש, ומזה היו בורחים תכלית הבריחה, בראותם שסדר הגלגל לא ישתנה, והכל תלוי במזל, ומיני ההווים והנפסדים קיימים נצחיים בהנהגת טבעם ואישיהם, נעזבים למקרה. ולכן כיחשו בה' מחויב המציאות מעצמו, וכל שכן שיהיה משגיח במה שבכאן. וכיחשו השכר והעונש, ולא שיערו שישנה דבר מהמנהג הטבעי, כי היה אצלם האלוה הוא הטבע הקדום.

וכאשר בא משה רבנו ע"ה, ואמר לפרעה שלוש הפינות סותרות לאמונתו, נולד ביניהם - רוצה לומר בין פרעה ומשה - הויכוח בשלושת הפינות האלה, רוצה לומר **במציאות השם הנכבד, והשגחתו, ויכולתו**. ונתחדש ביניהם הויכוח והמחלוקת בשלושת השורשים ההם כמו שיתבאר.

ולפי שהמוציא מחברו עליו הראיה, היה מוטל על משה לעשות ראיותיו על שלושתם. ועשה הקדוש ברוך הוא ראיותיו על כל זה בדברים הנסיים אשר יעשה מזולת המנהג הטבעי, להודיע שיש למעלה מן הטבע אדון מנהיג את הטבע כרצונו, ומחדשו ומשנה אותה כחפצו. כי כמו שחידש וברא את העולם בכללו לא מדבר, ככה ישנה ויחדש חלקיו ככל אשר יחפוץ. ועל זה היסוד באו המכות כולם. וכמו שיתבאר.

אמנם פרעה ראה להקדים לשלושת המחלוקות האלה מחלוקת רביעית, והוא שמשה ואהרן להיותם הם המדברים בשם ה' ראשונה, יאמתו שהם נביאים, ושרוח השם דיבר בם, ושאינם מכשפים חרטומים אשפים ומשאר המלאכות.

ומפני שהיה זה בלב פרעה לנסותם בשורש הרביעי הזה ראשונה, לכן אמר השם יתברך למשה ולאהרן, להיות שניהם הולכים בשליחות הזה, **כי ידבר אליכם פרעה תנו לכם מופת**, רוצה לומר: אני ידעתי את האיש ואת שיחו, שירצה קודם אימות הפינות האלהיות, שתאמתו אתם לפניו שאתם נביאים. ועל זה אמר למשה ולאהרן, להיות הספק הזה נוגע לשניהם, **כי ידבר אליכם פרעה תנו לכם מופת**, רוצה לומר כאשר ידבר לשניכם ויאמר תנו לכם מופת, רוצה לומר איני צריך עתה מופת על מציאות השם, ולא על השגחתו, ולא על יכולתו. אבל **אתם תנו לכם**, רוצה לומר על עניין נבואתכם, מופת, כדי שנדע ונכיר שאתם נביאי האלה אשר אמרתם.

והנה התבאר שבא הדיבור הזה אל משה ואל אהרן, לפי שהיה על עניין שליחות שניהם. אמנם דיבורי המכות, שהיו מיוחדים לפינות האלהיות, בא עליהם הדיבור למשה בלבד ולא לאהרן, כי לא היה הדבר מגיע אליו בפרט. ולכן אמר **כי ידבר אליכם פרעה**, כי הוא יספק זה והוא יאמר כנגדכם ככה, תנו לכם מופת על עניינכם מהיותכם נביאים ושלוחים, לנסותם היש השם בקרבם אם אין.

והותרו בזה שתי שאלות הראשונות.

השאלה הג'

באומרם **תנו לכם מופת**. כי הנה נס הנחש קראו הכתוב למעלה **אות**, ולמה יקראהו כאן **מופת**?

ורש"י אמר שהמופת הוא האות. ואני אבאר שאין הדבר כן. גם אמרו תנו לכם, הוא דיבור בלתי מיושר, כי הם לא היו צריכים אל המופת, והיה לו לומר תנו לו מופת.

תשובה לשאלה ג'

תדע ותשכיל ששלושת הנסים שעשה הקדוש ברוך הוא למשה רבנו בהר סיני, קראם שם **אותות**, כמו שאמר **והיה אם לא יאמינו גם לשני האותות האלה**. ואמר **ויעש האותות לעיני העם**. לפי שהיו באיכותם ראיות קטנות וחלושות בערך שאר הנסים שנעשו במצרים ועל הים.

אבל פרעה אמר אל משה ואל אהרן **תנו לכם מופת**, לפי שהיה מבקש מהם שיעשו לו נסים חזקים ונפלאות מופלגות בשנוי הטבע, וכאלו אמר להם אינני רוצה באות חלוש אלא במופת חזק. אבל הקדוש ברוך הוא צווה אותם שלא יעשו לו כי אם האות החלוש ההוא, להיותו אות וסימן למשה בפני פרעה, וגם לפרעה עצמו. וכל זה כדי שייכשל בו פרעה להקשות את לבבו.

והותרה בזה השאלה השלישית.

השאלה הד'

באומרו **ואמרת אל אהרן קח את מטך וגו'**. והיא, כי הנה במראת הסנה צווה השם יתברך למשה הנס הזה, ואמר לו שיעשהו במטה אשר בידו. ולמה אם כן שינה הדבר כאן, וצווה לעשותו במטה אהרן. ומה צורך שיצווה משה כן לאהרן, ולא שיעשהו הוא במטהו?

והראב"ע כתב, שאף על פי שהוא אומר מטך, הוא מטה משה שנתנו לו. והעד, אומר אל אהרן קח את מטך ונטה ידך, וכתוב וירם במטה ויך את המים. רוצה לומר שאמרו במטה בפתח הבי"ת, מורה שהוא המטה הידוע של משה.

ואינו נכון. כי למה יעוות הכתוב האומר **אמור אל אהרן קח את מטך**. ולהיות מטה אהרן ידוע של נס התנין והדם, אמר בו בפתח הבי"ת וירם במטה.

תשובה לשאלה ד'

גם לא רצה האל יתברך שיעשה הנס הזה לפני פרעה במטהו של משה, כדי שלא ישתוו במעשהו של משה חרטומי מצרים, כי חרפה היא לו. אבל צווה למשה שיאמר לאהרן שישלך את מטהו אשר בידו, כי בזה היה מחליש עוד כוח הנס ההוא, ושומר כבוד משה וכבוד מטהו.

והותרה השאלה הד'.

השאלה הו'

למה זה לא הייתה התראה לפרעה בנס הזה, כמו שהיה בשאר הנסים שקודם עשייתם היה מתרה משה בפרעה, ומודיע על ביאתם, ואומר **בזאת תדע** או **למען תדע**.

תשובה לשאלה ו'

וממה שביארתי בזה תדע, למה לא באה התראה עם הנס הזה, ולא מאמר **בזאת תדע** או **למען תדע** וכו', לפי שלא היה עניין התנין מכלל המכות, ולא נעשה לאמת הפינות האלהית במכות מצרים, אלא לאמת נבואת משה ואהרן.

והותרה בזה השאלה הו'.

השאלה הז'

אם היה פועל הנסים עניין אלהי מיוחד אליו יתברך, כמאמר המשורר **כי גדול אתה ועושה נפלאות אתה אלהים לבדך**, נאמר **לעושה נפלאות גדולות לבדו**, איך אם כן חרטומי מצרים יכלו לעשות כמעשה ה' כי נורא הוא בלטיהם וכישופיהם?

תשובה לשאלה ז'

ואמר **ויבוא משה ואהרן אל פרעה** ולא אמר **ויבואו**, בהיות ששניהם באו שמה, להגיד שמשה נכנס בחצר המלך ראשונה. כי היה מפחד אהרן מהכנס באותה בחינה וניסיון, ולכן הלך משה ראשונה ואהרן נכנס אחריו.

והשליך המטה לפני פרעה בארץ, כדי שיראה שהוא באמת מטה, ושם נהפך לתנין לפניו. והנה פרעה בראותו נס התנין, חשב שהיה זה אם מתחבולות הידיים שעושים בני אדם בחכמה לשנות הצבעים והמראים, על דרך שנראה הדבר בחילוף מה שהוא. או שהיו משה ואהרן חכמים בחכמת הטבע, וידעו לברוא בריאה בארץ. ולכן קרא גם הוא, רוצה לומר כמו שמשה צווה לאהרן שיעשה הנס ההוא, כן פרעה צווה גם הוא לחכמיו, והם היודעים חכמת התולדות והפעולות הטבעיות, וכן למכשפים.

וסיפר הכתוב שעשו גם הם, וביאר שלא אמר גם הם על החכמים, כי הם כפי דרכי חכמתם לא יכלו לעשות דבר מזה. אבל העושים היו חרטומים, שעשו כן בלטיהם.

מאמר הרחבה בחלק שני: מכשפים, מלאכים ושדים

ויאמר ה' אל משה כבד לב פרעה ... פרשת הצפרדעים [ז, יד-כה]

והנני מפרש הפסוקים באופן יותרו השאלות האלה כולם.

השאלה הא'

באומרו **כבד לב פרעה מאן לשלח העם**. והיא, כי מה ההודעה הזאת שהודיע הקדוש ברוך הוא למשה, הלא היה יודע כל זה, וכבר אמר אליו פרעה **לא ידעתי את ה' וגם את ישראל לא אשלח** ולמה אם כן הוצרך יתברך לאמור זה למשה.

השאלה הב'

מה עניין הדברים האלה ששלח השם לאמר לפרעה, **והנה לא שמעת עד כה** כי עדיין לא קיבל שום מכה מהמכות, ולא ראה מופת מוכרח, כי הנה נס התנין עשו החרטומים כמוהו, ולמה אם כן ישמע עד כה.

תשובה לשאלות א-ב

בעבור שעשה משה נס התנין לפני פרעה, ורצה הקדוש ברוך הוא לצוותו על המכות, הודיעו שהיה צורך והכרח רב בהבאת המכות ההן על פרעה ועל מצרים, לפי שהיה כבד לבבו לבלתי שלוח את העם, רוצה לומר אין לבבו קל ומתנועע ממה שהיה. וכאלו אמר, אל יעלה בלבך שמפני נס התנין ישמע פרעה לדברך, ולא יצטרכו שאר המכות, כי אני היודע מחשבות ולב יודע שלבבו כבד וקשה, ושהוא ממאן לשלח את העם. ומפני זה לך אל פרעה בבוקר, רוצה לומר לא תלך אל היכלו כבתחילה, אבל תלך אליו בבוקר, שהוא יוצא המימה בדרך הטיול להנהגת הבריאות להרגיל התנועה בבוקר קודם האכילה, כדי לחמם את הגוף, וכל שכן על שפת היאור, שראיית המים תועיל לראות העיניים ולזככם.

והאבן כספי כתב שהיה מנהג מלך מצרים, ועוד היום הוא כן, ששתי פעמים בכל שבוע יצא המלך מארמונו, יום שלישי ויום ז', וילך הוא ועבדיו אל מקום ידוע על שפת היאור לשחוק שם בכדור הקטן, ומטייל שם מן הבוקר עד עת המאכל.

ועל זה צווה השם למשה שישכים ליאור לדבר שם אל פרעה. ואמר **ונצבת לקראתו על שפת היאור**, ר"ל הזדמן שתהיה לקראתו באופן שלא יוכל להימלט מפניך אנה ואנה. והמטה אשר נהפך לנחש תיקח בידך, ר"ל אותו מטה שהיה בידך בהר סיני, ושנהפך שם לנחש, אותו תיקח בידך. ואמר זה להודיעו שבמטהו יהיה עיקר הנס, ולא במטה אהרן כמו שאבאר.

וצווהו שיאמר לפרעה: **כה אמר ה' אלהי העברים** ר"ל עשה לפני פרעה ההתנצלות וההתראה הזאת בפרסום לפני העם ההולך אחריו בעת הטיול, ויהיה עניין זה המאמר כאומר:

פרעה, אין ראוי שיחרה אפך בי על המכות אשר אביא עליך, כי הדבר מאת האלהים הוא, ומה אוכל עשוהו באשר דבר מלך שלטון, כל שכן שצדיק הוא ה' בדינו ומשפטו, כי הוא לא שאל ממך דבר שהיה שלך, אבל שאל מה שהוא שלו, כי הוא אלהי העברים אבותיהם של אלו. והוא שלח אליך לאמר: שלח את עמי ויעבדוני. כי ראוי הוא שהעם יעבוד את אלהיו. והנה לא שמעת עד כה, וכיון שלא רצית לשמוע דברו ולתת לו את אשר לו מימי קדם קדמתה, בדין ומשפט, שולח עליך את מכותיו לגבות את חובו.

והותרה במה שפרשתי בזה שתי שאלות הראשונות.

השאלה הג'

למה בזאת המכה הראשונה אמר **בזאת תדע כי אני ה'**. ובשניה, מהצפרדעים, לא אמר כלל מזה, ולא גם כן בשלישית מהכינים. וברביעית מהערוב אמר **למען תדע כי אני ה'** **בקרב הארץ**. אמנם בחמישית מהדבֶר ובשישית מהשחין לא אמר דבר מזה, אבל בשביעית מהברד אמר **בעבור תדע כי אין כמוני בכל הארץ**, ובשאר המכות לא אמר דבר מהלשונות האלה. והיה ראוי שיאמר דיבור שווה ודומה בכלן.

תשובה לשאלה ג'

[מבנה המכות]

והנה אמר **בזאת תדע כי אני ה'**, לפי שפרעה הוא חולק על משה כמו שביארתי בשלושה שורשים:

השורש האחד שמשה הניח **מציאות סיבה ראשונה מחויב המציאות מעצמו**. ופרעה כיחש לו מפני שהיה חושב שאלוה העולם הוא הטבע, ושהגרם השמימיים הוא היה מנהיג הטבע השפל. ולכן כשאמר משה כה אמר ה', השיב פרעה לא ידעתי את ה', כלומר: איני מודה במציאותו.

והשרש השני הוא שמשה הניח **שהאלוה משגיח על כל דרכי בני האדם** לתת לאיש כדרכיו, ופרעה כיחש זה באומרו מי ה'.

והשורש השלישי שמשה הניח שהיה **האלוה יכול לשנות טבעי הדברים** ומחדשם בכלל ובפרט כרצונו ביכולת בלתי-בעל-תכלית. כמו שאמר (שמות ה' ג') פן יפגענו בדבר או בחרב. ופרעה יכחישהו, כמו שאמר מי ה' אשר אשמע בקולו, רוצה לומר מה יכולת יש בו שאכנע לפניו לשמוע בקולו.

הנה מפני זה באו המכות מכוונות לאמת שלושת השורשים האלה. כי הנה **לאמת מציאות האל** באו שלוש מכות, שהם דם צפרדעים וכינים. ולכן בראשונה מהם אמר כאן בזאת תדע כי אני ה', ובמכת הצפרדעים והכינים לא אמר דבר מזה, לפי ששלושת המכות ההמה היו לאמת השורש הראשון ההוא, ונסמכו בטעמם על הראשונה מהם.

אמנם שלוש המכות השניות באו לאמת **השורש השני**, והם ערוב דבר שחין. ולזה בראשונה מהן שהוא הערוב, אמר למען תדע כי אני ה' בקרב הארץ, רוצה לומר **משגיח ומנהיג אותה**. ובדבר ובשחין לא אמר דבר, לפי שנסמך על מה שאמר בראשונה מהן.

ואמנם שלוש המכות האחרונות, שהם ברד ארבה חושך, באו לאמת **השורש השלישי** שהוא היותו יתברך יכול לשנות הדברים הטבעיים כרצונו. ולכן אמר בראשונה מהן, שהוא הברד, בעבור תדע כי אין כמוני בכל הארץ, רוצה לומר יכול לפעול בה כחפצו. והשתים האחרות, ארבה חושך, נתמכו לראשונה מהן. ובאה אחריה מכת בכורות, להינקם מילדי העבריים שהמיתו.

ולהיות המכות כולם מכוונות לרמוז שלושת השורשים האלה, היה רבי יהודה נותן בהם סימנים: דצ"ך עד"ש באח"ב, כי היו הסימנים ההם כפי שלושת הכוונות שכיוון בהם הקדוש ברוך הוא כמו שביארתי במאמר זבח פסח.

והותרה בזה השאלה הג'.

השאלה הד'

בסתירה הנראית בפסוקים. והיא שמצד אחד יראה שנס הדם נעשה במטה של משה, כמו שאמר והמטה אשר נהפך לנחש תיקח בידך, ומשה עצמו אמר הנה אנכי מכה במטה אשר בידי. ומצד אחר יראה שבמטה אהרן נעשה הנס ההוא, וכמו שאמר אמור אל אהרן נטה את ידך על מימי מצרים וגו'.

השאלה הה'

באומרו **ויאמר ה' אל משה אמור אל אהרן וגו'**. והיא, בהיות הקדוש ברוך הוא מדבר עם משה כל הדברים שנזכרו למעלה, שיאמר לפרעה ושיעשה במצרים, למה זה הוצרך הכתוב לומר שנית **ויאמר ה' אל משה**, בהיות הדיבור כולו מדובק, שאמר השם למשה מה שידבר אל פרעה, ומה שיעשה, ומה שיצווה אל אהרן לעשות.

השאלה הו'

באומרו ויהי הדם בכל ארץ מצרים כי הנה מאחר שכבר אמר ויהפכו כל המים אשר ביאור לדם, מה צורך לומר שנית ויהי הדם בכל ארץ מצרים.

תשובה לשאלות ד-ו

והתבונן אמרו **בזאת תדע כי אני ה' הנה אנכי מכה במטה אשר בידי ביאור וגו'**. כי הנה אמרו בזאת תדע כי אני ה', הם דברי השם שצווה שיאמר כן בשמו.

ואמנם הנה אנכי מכה, הם דברי משה. והייתה כוונתו שמשם יכה במטה אשר בידו ביאור מצרים, הוא נילוס, ומיד כל מימי היאור יהפכו לדם בהוויה אמיתית, דם גמור באופן שהדגה אשר ביאור, והוא שם המין, תמות. כי כאשר לא תשאף המים הצלולים, מיד תמות.

וההכאה הזאת ביאור, יעשה משה עצמו במטהו, לא אהרן. ומפני זה תלה השם הכאת היאור במשה ובמטהו. אמנם צווה השם למשה עוד, שיאמר לאהרן שגם הוא יכה במטהו בנהרות מצרים ובאגמים ובכל מקום מימיהם.

והנה נהרות מצרים הם לשונות היאור הגדול הנמשכים מאת הנילוס להשקות השדות ואגמיהם, הם מקומות יגדלו בהם עשבים וקנים בתוך המים.

ומקוה מימיהם הם הבורות שמכניסים בהם המים השאובים, שיחין ומערות.

כל מקום ששמו מים, נכלל **ביאוריהם ונהרותם ואגמיהם**, לא נילוס שהוא יאור מצרים, כי הוא יוחד להכאת משה. אולם כל שאר המקומות שיקוו בהם המים במצרים, הכה אהרן במטהו.

ולהיות זה מעשה מיוחד לאהרן בפני עצמו, באה עליו אמירה בפני עצמה למשה וצווהו, **אמור אל אהרן קח מטך ונטה ירך וגו'**. ולכן לא תמצא שצווה לאהרן שיכה ביאור מצרים שהוא נילוס, אלא על נהרותם ועל אגמיהם וגו'. והבטיחו שגם הכאת אהרן תעשה הנס ההוא, והיה הדם בכל ארץ מצרים ובעצים ובאבנים. כלומר, שגם בעצים ובאבנים בכל מקום אשר יכה אהרן במטהו יהיה דם.

ולפי שהיו ההכאות שתיים, הכאת משה במטהו על נילוס, והכאת אהרן במטהו על שאר המקומות שהיו שם המים, לכן אמר הכתוב **ויעשו כן משה ואהרן כאשר צווה ה'**. כי שניהם עשו מה שנצטוו בו, כל אחד בפני עצמו. ואילו הייתה ההכאה כולה אחת לאהרן במטהו בלבד, כדברי המפרשים, לא היה מקום לפסוק **ויעשו כן משה ואהרן כאשר צווה ה'**.

וביאר הכתוב מיד מה שעשה משה בהכאתו, והוא אמרו **וירם במטה ויך את המים אשר ביאור לעיני פרעה ולעיני עבדיו**. שמלת **וירם** חוזרת למשה המזכר, שהוא אשר הכה את היאור נילוס, ועשה זה בפני פרעה ועבדיו, ומיד אחרי הכאתו נהפכו כל המים אשר ביאור ההוא לדם, ומתה הדגה, ובאש היאור בסיבת הנבלות מהדגים אשר שם. ולא יכלו מצרים לשתות מים מן היאור, שאף שירצו המצריים לשתות ממימי היאור במרוצתם בטרם שישפכו לחוץ, שעדיין לא היו דם, הנה לא יכלו לשתות ממימי היאור מחמת באשם. וזה פירוש **ונלאו מצרים**, שהטריחו עצמם לשתות ממימי היאור במרוצתם קודם שנהפכו לדם, ובאשת הדגה תמנעם מהשתייה.

וידוע שכל זה נאמר בסיפור ההכאה שהכה משה.

ואמנם על ההכאה שהכה אהרן כל מקווה המים שהיו במצרים, שלא הייתה ההכאה ההיא לפני פרעה ולפני עבדיו אשר אתו כהכאת משה, אלא שהיה אהרן הולך במצרים בכל מקום שהיה מוצא מים היה מכה אותם במטהו, אמר הכתוב עוד **ויהי הדם בכל ארץ מצרים**, שהיה זה בסיבת הכאת אהרן.

הנה התבאר שאין כפל ולא יתור ולא קושי כלל בפסוקים האלה.

והותרו בזה השאלות הד' הה' והו'.

השאלה הז'

באומרו **וימלא שבעת ימים אחרי הכות ה' את היאור** כי הנה לא תמצא שנאמר כזה בשום מכה מהמכות, רוצה לומר כמה זמן התמידה המכה ההיא. ואין לומר שהיה זה בנין אב לכולנה, כי הנה מצאנו בצפרדעים שאמר משה לפרעה למתי אעתיר לך והשיבו למחר, ולא התמידו אם כן שבעת ימים. ומכת החשך העידה התורה שלא התמידה במצרים כי אם שלושת ימים.

תשובה לשאלה ז'

וסיפר הכתוב ויעשו כן חרטומי מצרים בלטיהם.

וכבר שאלו אנשים, ואם כל מימי מצרים נהפכו לדם ולא נשאר מים לשתות, במה עשו חרטומי מצרים כן בלטיהם.

וראיתי מי שכתב שבפועל ההכאה לא נעשו המים מיד דם בפועל, אלא שנהפכו בטבעם לטבע דם, והיו דם בכוח קרוב. וכשישפכו לחוץ, היו דם גמור בפועל. ונסתייעו בדעת הזו מהפסוק שנאמר למעלה, **ולקחת ממימי היאור וגו' והיו לדם ביבשת**. ואמרו שאם לא היה הדבר כן, מאין היה להם לחרטומים מים להפוך אותם לדם.

ואין כן דעתי. אלא שבהכאת משה את היאור בפני פרעה וכל עבדיו, מיד נהפכו כל מימי היאור לדם בפועל גמור, ולכך מתה הדגה ובאש היאור, בסיבת הנבלות. אמנם שאר המימות שהיו במצרים, באגמים ומקוה המים להשקות הגנות והפרדסים, אותם שהכה אהרן במטהו נהפכו לדם. ואינו מהבטל שיישאר מים במקומות שלא ראה אותם אהרן, ולא הכם במטהו, ולא נהפכו לדם, ובהם עשו החרטומים מעשיהם.

ויש מי שפירש שהמים המגולים נהפכו לדם, אבל היו אנשים רבים חופרים בקרקע ומוצאים מים ושותים מהם, ובהם עשו החרטומים מעשיהם, ושעל זה נאמר ונלאו מצרים לשתות מים מן היאור. כי היו לואים בחפור בורות למצוא מים, לפי שלא היו יכולים לשתות מהמים השאובים אלא ממימי היאור.

וכבר פירשתי מה הוא שנרצה במלת לטיהם, שהוא מלשון כסוי והעלם, ר"ל שלא עשו הפיכת המים לדם בפרסום גדול לעיני פרעה ולעיני כל עבדיו, כמו שעשה משה, ולא בפני המצרים בגלוי כאשר עשה אהרן. אבל החרטומים עשו מהמים דם בלטיהם ותעלומותיהם, כדבר המזייף והשקרן שיכסוהו בעליו ולא יגלהו, כדי שלא תגלה שקרותו בקהל.

ועם היות מעשה החרטומים כולו שקר וזיוף, הנה פרעה החזיק את לבו ולא שמע לדברי משה ואהרן כאשר דבר ה', שאמר להם שלא ישמע אליהם פרעה וגו'. ואמנם אמרו אחרי זה ויפן פרעה ויבא אל ביתו ולא שת לבו גם לזאת, יראה שאין עניין לו, כי כבר נכלל זה במה שכתב ויחזק לב פרעה ולא שמע אליהם.

אבל עניין שני הפסוקים האלה, רצוני לומר **ויחזק לב פרעה וגו' ויפן פרעה וגו'**, הוא מה שביארתי, שהיו שם שתי הכאות ושני נסים במכה הזאת.

האחד מה שעשה משה בפני פרעה על שפת היאור,

והשני אשר עשה אהרן במימי מצרים שלא בפני פרעה.

והגיד הכתוב ההתפעלות שעשו כל אחד מן הדברים ההם בפרעה. ולכן אחרי סיפור הכאת אהרן את מימי מצרים, ושעשו כן החרטומים בלטיהם, ר"ל שהכו במימי מצרים לא ביאור, זכר אחריו שכאשר הגידו זה לפרעה ממה שעשה אהרן במימי מצרים, ומה שעשו החרטומים כן, התחזק לב פרעה ולא שמע לדבריהם, כי חשב שהיה מעשה אהרן ממין מעשה החרטומים.

אמנם ממה שעשה משה בפניו על שפת היאור אמר, ויפן פרעה ויבוא אל ביתו. רוצה לומר, כאשר ראה מה שעשה משה, נשתתק והלך אל ביתו אבל וחפוי ראש, נבהל ומתבהל ממה שראה. ועם כל זה לא שת לבו לפעולה הנסית הזאת.

הנה אם כן באו שני הפסוקים האלה כנגד שתי ההכאות שעשו משה ואהרן, ממה שהרגיש פרעה על כל אחת מהן. ולפי שהפסוק ויפן פרעה נאמר על מה שעשה כשראה נס הדם שעשה משה בפניו, לכן נאמר אחריו ויחפרו כל מצרים סביבות היאור מים לשתות וגו'. רוצה לומר, ולא שת לבו פרעה גם לזאת המכה, כמו שלא שת לנס התנין. אף על פי שחפרו כל מצרים סביבות היאור מים לשתות, ולא יכלו לשתות ממימי היאור, ועם כל זה לא שת לבו גם לזאת.

ואמנם אמרו **וימלא שבעת ימים**, הוא אצלי לסיבות.

האחת, כאלו אמר ואל תחשוב שקוצר הזמן שעה או שעות יום או יומיים עשו לו לפרעה שלא שת לבו גם לזאת, כי הנה היו שבעה ימים שלמים אחרי הכאת השם את היאור ולא היה מים למצריים לשתות כל שבעת הימים, ואעפ"כ לא שת לבו לזאת.

והשני, הוא לומר לך, ששבעה ימים אחרי הכות ה' את היאור, באו הצפרדעים. ויהיה הפסוק סמוך עם מה שאמר וימלא שבעת ימים וגו', ויאמר ה' אל משה וגו'.

והשלישי, להודיע שעמדו המצריים בנחת שבעה ימים אחר מכת הדם קודם בוא הצפרדעים.

והנה נשאר עלי לתת הסיבה עוד בשלושה דברים שנזכרו במכה הזאת:

האחד הוא, למה בחר השם בהתהפכות מי יאור מצרים לדם, ומה עניין הנס ההוא, כי אין ספק שלא נעשו הנסים ההם כפי מה שנזדמן.

השני, למה זה נעשה הנס הזה קצתו ע"י משה ביאור מצרים וקצתו ע"י אהרן בשאר מימות, ולמה לא עשה הכל אם משה בלבד ואם אהרן בלבד כשאר המכות.

השלישי, למה זה התמיד נס הדם שבעה ימים שלמים, ולא יותר ולא פחות מזה המניין. כי גם זה אין לומר שהיה בקרי והזדמן, וראוי שיבוקש הסיבה למספר ההוא.

ואומר שעשרת המכות אשר הכה הקדוש ב"ה בהם את מצרים היה בהם סדר טבעי וסדר השגחיי.

[ניתוח המכות לפי היסודות הטבעיים]

אם סדר טבעי בשתי בחינות:

האחד לפי שבאו כפי היסודות הכבדים הקרובים אלינו חמש מכות הראשונות, ואחרי כך חמש מכות האחרות ביסודות הקלים. ולזה הייתה המכה הראשונה ההפך המים לדם, ובזה היה למצריים צער גדול, כי הנה שתיית המים הכרחית להשקיט תגבורת החום אשר מבפנים, וכדי לדקדק המזון ולהעבירו בגוף במעברים הצרים. ובהתהפכות המים לדם לא יוכלו המצרים לשתות מים, וגם הבעלי חיים הנולדים במים שהיו מזון הכרחי למצרים כמו שאמר (במדבר יא) זכרנו את הדגה אשר נאכל במצרים וגו' מתו, ולא די מתו הבעלי חיים המועילים במזונם, אבל עתקו גם גברו חיל הצפרדעים, וירבו ויעצמו במאוד מאוד, שהיו מזיקים ומצערים את המצריים.

הרי שתי המכות האלה, רוצה לומר דם וצפרדע, היו ביסוד המים.

ואחריהם באו ביסוד הארץ שלוש מכות, והם הכינים - שכל עפר הארץ היה כינים. והערוב, שהם כלל השרצים המזיקים שהביא הקדוש ברוך הוא בתוך מצרים. והדבר, שהבעלי חיים המועילים הבייתים, הצריכים לחיי האדם, מתו בדבר. הנה התבאר שחמש מכות הראשונות היו ביסודות הכבדים: מים וארץ.

ואחריהם הביא ביסודות הקלים, אוויר ואש, חמש מכות אחרות. והם **השחין** שנעשה באש מפּיח הכבשן, שנאמר (שמות י') ויזרוק אותו משה השמימה ויהי שחין וגו'. **והברד**, שהיה גם כן ביסוד האש כל שכן ויט משה את מטהו על השמים, וה' נתן קולות וברד ותהלך אש ארצה. **והארבה** שהיה מהבעלי חיים המעופפים באוויר כמו שיתבאר. **והחושך** שהייתה ג"כ מכה באוויר שבהיותו זך וספירי בטבעו נתחדש בו עובי כפול ומכופל, באופן שלא יוכל ניצוץ השמש לעבור על הארץ. וכן הביא **מכת בכורות** באוויר מעופש מכלה רוחם וכוחם פתע פתאום.

ובזה האופן היו חמשת המכות האחרונות בשני היסודות הקלים, ונשמר א"כ הסדר הטבעי בעשרת המכות האלה באופן האחד.

והאופן השני מהסדר הטבעי שבא בהן, הוא, שהנה קדמה מכת הדם והייתה ראשונה לכל המכות, לפי שהיא סבבה מכת הצפרדעים. כי מעיפוש מי היאור מנבלות הדגה ובאשתם, שרץ היאור צפרדעים לרוב. והם, לברוח משם, יצאו אל היבשה ונכנסו בבתים במצרים. ובסיבת עיפוש הדם ועיפוש הצפרדעים שמתו בארץ, ויצברו אותם חמרים חמרים, נתעפש העפר והיה לכינים. ובהיות העיפוש כללי בכל עפר הארץ, נתעפשה הארץ עצמה, והוציאה מיני שקצים ורמשים ותולעים וחיות רעות הנקראים ערוב. ובסיבת כל העיפושים ההמה, נפסד עשב השדה וצמח האדמה, ונתחדש הדָבָר במקנה בבקר ובצאן ובסוסים ובגמלים. כי נבלות הבעלי חיים הבלתי מדברים, צפרדעים וכינים, וגם הערוב שבלי ספק בני אדם המיתו הרבה מהם, היו מסבבים הדבר בייחוד בבעלי חיים הבייתיים הסמוכים למקומות העיפוש, כמו שנבלות האדם מסבבות הדָבָר בבני אדם. אבל גם באותו העיפוש חלו האנשים משחין פורח אבעבועות. כי אם היות שעיפוש נבלות הבעלי חיים הבלתי מדברים לא הספיק להביא דָבָר ומגפה באדם, הנה סבבו השחין הרע שהוא חוזר ופורח אחרי שיבאש, והוא כמו **השחין הכולל שהתחיל בזמנו קוראים אותו חולי אבעבועות אשר הוא הפסד כללי בליחות מבלי הפסד הרוחות**.

ולכן סבב השחין ולא הדָבָר.

ומהם הייתה מסיבה שלא יתחדש הדָבָר אז בבני אדם, כדי שפרעה יוכל לסבול המכות כולן עד העשירית האחרונה, שהיא מכת הדָבָר בבכורות.

וכבר ביאר לו יתברך זה, באומרו מיד אחרי מכת השחין, **כי עתה שלחתי את ידי ואך אותך ואת עמך בדבר ותכחד מן הארץ ואולם בעבור זאת העמדתיך בעבור הראותך את כחי** וגומר. רוצה לומר, שעתה כמו ששלח בו השחין, היה שולח בו הדָבָר, אלא שלא רצה לעשות זאת, כדי שיוכל פרעה להמתין ולקבל כל המכות.

והנה בסיבת האדים והעשנים העולים מעיפוש הארץ לעליוני האוויר, נתהווה הברד. ולזה היה בו מטר מפני האדים המעופשים, ואש מתלקחת מפני עשנים הנבאשים. והקולות היו מפני הסתבכות העשנים היבשים בתוך האדים הלחים, והתנועעם לצאת מהם ולעלות בקלותם למעלה בטבעם, שזה הוא סיבת הרעמים והלפידים בתוך המטר והברד, כפי מה שהתבאר בחכמה הטבעית. וגם בסיבת רדת הברד והאבנים עושים הברקים המלהיבים. ואחרי המטר והברד הרב נושבות הרוחות הזכות, אשר בהם ישובו המים ויזדכך האוויר בזכיכותו. וכן היה במבול, כמו שכתוב ויעבר אלהים רוח על הארץ וישוכו המים.

והרוחות האלה השוות והזכות באות ממזרח, ולזה בא אחרי הברד מכת הארבה בכוח הרוח ההוא, והוסר גם כן בכוח הרוח ההפכי, שהוא רוח ים שנשא את הארבה ממצרים

והלאה לצד מזרחי דרומי, דרך נשיבתו, שהוא פאת ים סוף. כי אז תשש רוח הקדים ונחלש חוזקו מפני תוספת חום המחוז הוא על מקום מקורו.

ויתכן שהרוח ים התחיל לנשב בערב בכל הלילה, וכבוא הבוקר והגיעו לים סוף נחלש, אם מפני חום ים סוף, ואם מפני רוח מזרחי שנשב בבוקר. ובבוא שתי הרוחות יחד, זה כנגד זה, לא יכול הארבה ללכת אנה ואנה. וכאשר רוח קדים לא יכול להוליך הארבה הלאה, ורוח ים היה חזק, תקעו בים סוף באשר הוא שם. ומפני שרוח ים הוא לח מאוד ללחות מקורו גם למערביותו, כי הרוח המערבי לח במצרים מכל הרוחות, לכן בהיות חזק מאוד העלה אדים עבים על כל גבול מצרים, ולא נהפכו למטר. כי טבע מחוז מצרים וחומו מונע העננים מהמטיר. ונשארו עליו בעובי גדול ומכופל, והיה חושך במצרים שלשה ימים רצופים. ולא עברו משם להלאה, לפי שאותו רוח ים החזק לא עבר מים סוף לסיבות שאמרנו. הרי לך גם כן איך נתחדש החושך במצרים שלושה ימים עם אפלה עבה, שנעשה בסיבת ריבוי העננים הימיים המחשיכים את האוויר, שהביא רוח הים שנשא את הארבה.

ואמנם מכת בכורות, הנה היה המכין אליה החושך, כי האוויר העכור העב הוא הסיבה היותר חזקה בדבֶּר, כמו שכתבו הרופאים.

הנה התבאר גם בזה האופן השני שבאו המכות בסדר טבעי כפי הסיבות והמסובבים האלה.

[ניתוח המכות לפי עקרונות שכר ועונש]

ואמנם סדר ההשגחה האלהית שראינו במכות מצרים הוא שבאו מידה כנגד מידה על המצרים, כפי מה שעשו לישראל רעות וצרות שהיו עשרה מיני רעות.

האחת מיתת בניהם במי היאור, כמו שאמר (שמות א' כ"ב) כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו. וכאלו היה יאור מצרים מלא דם בניהם. וכנגד הרעה הזאת באה מכת היאור בדם, והדגה אשר ביאור מתה, לרמוז שדם יחשב ליאור ההוא, דם שפך. וכמו שהילדים היו מתים בתוכו, כך הדגה אשר ביאור מתה.

המכה השניה הייתה הצפרדעים, כנגד צעקת בנות ישראל ודמעתן על לחיין על הריגת בניהן ביאור, בהספדן על שהיה היאור מכלה את פרי בטן. וכנגד זה באו הצפרדעים, שהם הצועקים לדעת המפרשים כצעקת ויללת בנות ישראל, ויצאו מן היאור כי משם יצאה צעקה ויללה.

המכה שלישית היו הכינים בעפר הארץ. לפי שהמצריים מררו את חיי בני ישראל בחומר ובלבנים ובכל עבודה בשדה, ובעבור שנתנו עמלם ועוניים בעפר האדמה, צווה השם להכות את עפר הארץ שהוא היה עמל וכעס לישראל. ולזה נהפך לכינים שהיו למצרים כצנינים בצידם.

המכה הרביעית הערוב שהיה נכנס בבתי המצרים, ונושך וטורף וחומס את בניהם. והיה זה לפי שכל אחד מהמצריים היה משעבד לישראל כרצונו, ונכנס בבתים ולוקח בניהם ובנותיהם לעבודתו, כמו שכתב הרמב"ן. וכנגד הרעה הזאת בא הערוב אל בתיהם, ועשה כרצונו כאשר היו עושים המצריים בבתי בני ישראל.

המכה החמישית הייתה הדבר אשר בא במקנה. והיה זה לפי שהמצריים היו גוזלים בקרם וצאנם ומקניהם של ישראל, ואין אומר השב. גם כי מפני טורח עבודתם עוניים ולחצם, לא יכלו בני ישראל לרעות את מקניהם. ולכן בתגמול זה מתו מקנה המצריים בדבר, וממקנה בני ישראל לא מת אחד.

המכה השישית - השחין. והיה זה לפי שהמצריים היו מחרפים ומגדפים את בני ישראל, סורו טמא קראו למו, וכמו שאמר (בראשית מ"ג ל"א) **כי לא יוכלון המצרים לאכול את העברים לחם**. לכן היה עונשם שהיו כולם מוכי שחין, וטמא טמא יקרא כל אחד מהם. גם כי הם בעבודתם היו מטרידים ומונעים את ישראל מלהזדווג לנשיהם, ולכך נענשו שיהיו מוכי שחין, שהאשה פורשת מבעלה כשהוא כן. והיו להם אבעבועות המצורעים.

המכה השביעית הייתה הברד, לפי שהיו המצרים מכים את ישראל באבן או באגרופ, והיו נותנים עליהם בקולם קול ענות בחירופים וגידופים. לכן הביא עליהם הברד, אבנים מן השמים, קולות וברקים מבהילים ומצערים אותם, להומם ולאבדם.

המכה השמינית היא הארבה. לפי שישראל כל אחד מהם עובד אדמה, למצוא אוכל לנפשו, והמצריים היו גוזלים תבואותיהם אשר בשדה, לכן הביא עליהם הארבה, שאכל את כל עשב הארץ ואת כל פרי העץ.

המכה התשיעית היא החושך לפי שבהיות ישראל בגלות מצרים היו בחושך אפלה, כי הגלות נמשל לחושך, כמו שאמר במחשכים הושיבני כמתי עולם. ובהפך הגאולה, שנקראת אור, כמו שאמר העם ההולכים בחושך ראו אור גדול. ולגמול הגלות שעשו להם, נידונו הם בחושך, ולכל בני ישראל היה אור במושבותם.

המכה העשירית הייתה מכת בכורות. לפי שישראל נקראו בני אל חי, ואמר בני בכורי ישראל. ולפי שהמצריים הרעו להם בכלל, באה מכת בכוריהם, שהיא כוללת בערך הרעה הכוללת שעשו להם בשעבודם.

הרי לך סדר השגחי במכות האלה, ע"פ הרעות שהרעו לישראל, מידה כנגד מידה.

יש גם כן בזה דרך אחר השגחי, והוא שהקב"ה ברצותו להעניש את המצרים על מה שעשו לישראל, הענישם בדברים הצריכים לחיותם ומזונותיהם. וראשונה במים שהוא המשקה היותר הכרחי. ושנית במיתת הדגה שהיו אוכלים ממנה ושריצת הצפרדעים במקום הדגים שהיו מצערים ונוגפים אותם. ולפי שגם מלבושיהם לא יועילו להם באה מכת הכינים שהיו מצערים את בשרם ומקלים את כבודם.

ולפי שהיו להם בבתיהם מזונות מה לאכול, בא הערוב שהיה מפסיד הכל. ולפי שהיו אוכלים מהבשר לחסרון הדגה, בא הדבר במקנה. להעדר המזונות הטובים היו כולם מוכי שחין. וכדי שלא יהיו ניזונים מפרי העצים, בא הברד. וכדי שלא יזונו מהחיטה ועשב הארץ, בא הארבה שאכל את כל עשב השדה. וכדי שלא ילכו מפה ומפה לבקש לאכול, בא החושך שלא קם איש ממקומו. וכדי שיראו רעתם מכופלת, באה מכת בכורות שמתו בניהם הזכרים הגדולים לעיניהם פתע פתאום. ובזה הדרך כללו המכות מהרעות והצרות כל מה שיוכל.

ויאמר ה' אל משה בא אל פרעה... אמור אל אהרן אחיך נטה את [ז,כב-ח,יא].

והנני מפרש הפסוקים באופן יותרו השאלות האלה כולם.

השאלה הא'

למה זה התחיל זה הדיבור **בבוא אל פרעה** ולא **התיצב לפני פרעה**, כמו בנס הדם. ואתה תמצא במכות האלה פעמים יתחילו הדיבורים בהם בלשון **התיצב לפני פרעה**, ופעם **בבא אל פרעה** ופעם בלא זה ולא זה הלשון. וראוי לדעת הסיבה בזה, כי לא נפלו הדברים האלה בהזדמן, כל שכן בבואם תמיד בסדר ההוא.

[המכות שלוש קבוצות, להוכיח שלושה עקרונות אמונה]

תשובה לשאלה א'

כלל גדול אני נותן במכות האלה, והוא:

שבראשונה משלושת המכות הראשונות נאמר התייצב לפני פרעה,

ובשני בא אל פרעה,

ובשלישי, לא זה הלשון ולא אותו, אבל מבלי התראה לפרעה נעשה הנס.

וכן בשלושה שאחריהן, וכן בשלושה שאחריהן. בכולן נשמר זה הסדר תמיד.

והייתה הסיבה בזה, שרצה הקדוש ברוך הוא לעשות המכות כפי התכליות כאשר ביארתי למעלה.

והיו השלוש המכות הראשונות אותות ומופתים לבאר ולהוכיח מציאות האל -

כמו שאמר בתחילתן (שמות ח' ז') **למען תדע כי אני ה'.**

והראשונה מהן באה מכוונת כנגד פרעה ועבדיו כל בית המלך, ולזה היה מופת הדם מותרה באותו פומבי, וזה שאמר שם לך אל פרעה בבקר הנה יוצא המימה ונצבת לקראתו וגו'.

אמנם המכה השנית ייחד התראתה לפרעה בלבד, ולזה נאמר כאן בצפרדעים בא אל פרעה ואמרת אליו, בפרסום גדול, לא שילך לארמון המלך וידבר אליו לבדו, רוצה לומר בסתר.

אמנם במכת הכינים לא התרה אל פרעה, אבל עשאה לפני המון עם הארץ. ולזה לא נאמר בה התייצב לפני פרעה, ולא בא אל פרעה.

והייתה הסיבה בזה, לפי שהמכה הראשונה הזאת היה ראוי שתהיה מותרת לפני המלך ועבדיו וכל אנשי עצתו, שעליהם הדבר מוטל לייעץ אל המלך.

והשנית יאמר אותה למלך לבדו, כמגלה את אזנו לאהבתו אותו, ולכן ילך לביתו ובחדר משכבו יודיעהו מה דבר ה', כי יש אנשים לא ירצו לשמוע את דברי תוכחתם בפרסום מפני הבושה והכלימה, אלא בסתר.

והשלישית תהיה בפני עם הארץ, ולכן לא תהיה בה התראה למלך, לא עם עבדיו ולא בהיותו לבדו. אבל אחרי אשר התרה בו בגלוי ובנסתר, ולא שמע, ישא משה עליו צעקה ומודעה ברחוב העיר, ויכה הארץ במטהו, באומרו אי לך ארץ שמלכך פורע מוסר ועוכר את ארצו, ועובר על דברו אשר אמר לשלח את העם.

וכן תמצא בשלוש המכות השניות, שבאו להוכיח מציאות אלוה משגיח.

כמו שאמר למען תדע כי אני ה' בקרב הארץ. שבראשונה מהן, והיא מכת הערוב, אמר השכם בבקר והתייצב לפני פרעה הנה יוצא המימה, כאשר אמר בדם, להתרות בה בגלוי.

ובשנית מהן, שהיא הדבר, אמר בא אל פרעה ואמרת אליו וגו', כאשר אמר במכת הצפרדעים להתרות בו בנסתר.

ובשלישית מהן, שהוא השחין, לא אמר בא אל פרעה ולא התיצב, כי באה מבלי התראה כמכת הכינים ברחוב העיר, שזרק פיח הכבשן כצועק אל ה' על העול והחמס הנעשה בארץ ההיא.

וככה בשלוש האחרות שבאו להוכיח יכולתו יתברך

כמו שאמר למען תדע כי אין כמוני בכל הארץ. כי הנה בראשונה מהן, שהיא הברד אמר השכם בבקר והתיצב לפני פרעה להתרות בו בגלוי, כאשר אמר בדם ובערוב. ובשנית מהן שהיא הארבה, אמר בא אל פרעה כי אני הכבדתי את לבו להתרות בו בסתר כאשר אמר בצפרדעים ובדבר. ובשלישית מהן שהיא החושך, לא נזכרה התראה לפרעה כלל אלא נטה את ידך על השמים ויהי חשך. כי עשה זה ברחוב העיר, כאומר אין ראוי שיזרח אור השמש בארץ עיפתה כזאת צלמות ולא סדרים. הרי לך מבואר ששמר הקדוש ברוך הוא הסדר הזה בכל המכות משלוש אל שלוש כפי תכליותיהן.

והותרה בזה השאלה הראשונה שהעירותי בפרשה.

הצפרדעים - תחמסים

ואמנם מה המה הבעלי חיים שקרא הכתוב כאן צפרדעים. **כלל המפרשים** אמרו שהם הדגים הקטנים הצועקים תמיד באגמים. ורבי **חננאל** פירש שהם בעלי חיים הגדולים שבנילוס, הנקראים בלשון ערב אל-תמסח. ומפרשי התורה לא הודו לו. ובאמת **נראים דבריו מדבריהם**, ויש לנו מהכתוב על זה ראיות. מהם אמרו הנה אנכי נוגף את כל גבולך בצפרדעים, ולא יאמר לשון נגיפה אלא במכות שיש בהן מיתה. ולא צדקו דברי **רש"י** שכתב שאינו לשון מיתה, והעדים שהביא עליו לא יספיקו. כי הנה ונגפו אשה הרה - נגיפת ההרה מצד היותה הרה היא מיתת ילדיה, כמו שפירש ויצאו ילדיה. ופן תגוף באבן רגלך, ובטרם יתנגפו רגליכם, אינם נגיפת איש אבל נגיפת רגל, ולכן אינה מיתה החלטית. אבל נגיפה בסתם, היא מיתה באמת. כמו ועבר ה' לנגוף את מצרים. והדגים הקטנים הצועקים אינם ממיתים בני אדם, ולא נוגפים אותם. ולכן הוא מחויב שהיה הצפרדע שזכרה התורה מי שדרכו לנגוף ולהמית, וכמו שביאר המשורר ואמר (תהלים ע"ח) **צפרדע ותשחיתם**, שהשחתה היא מיתה. כאמרו והנני משחיתם את הארץ. ויורה עוד על זה אמרו **רק ביאור תשארכה**, ולא אמר כזה לא בערוב ולא בארבה, עם היות שנשארו במקומות.

ועוד, שאיך יאמר רק ביאור תשארנה, שמורה שנשאר בלבד בנילוס, והנה הדגים הקטנים הצועקים נשאר בכל שאר יאורי מצרים, וגם בכל היאורים והאגמים שבעולם.

וכל זה מוכיח שאין הצפרדעים האלה הדגים הקטנים הצועקים, אלא התנין הגדול הימי הנקרא אל-תמסח, שהוא בתמונת תנין, ומניע הלחי העליון. והוא אכלן גדול, יאכל עגלה אחת או נער אחד כולו. ואלה הצפרדעים יצאו מנילוס לבקש אוכל לנפשם, שמפני באשת היאור לא היו יכולים להתפרנס מהדגים המתים הנבאשים, ויצאו ליבשה לאכול. ועוד היום הזה יוצאים לפעמים מיאור נילוס אל השפה לטרופ טרף באדם ובבהמה מהם.

ובזמן המכה נתרבו מאוד, ויצאו בגזירת השם ונכנסו בכל גבול, והיו טורפים מבעלי חיים הביתיים הנמצאים בגבול. ועל זה אמר הנה אנכי נוגף את כל גבולך בצפרדעים. והיו מתרחקים מהיאור עד בואם בתוך הבתים ובחדרים ועל המשכבים לבקש ילדים שלא היו יכולים לברוח מהם, ולטרפם. ולזה רמזו **חז"ל** באמרם שהיו מסרסים המצריים, רצונם לומר שהיו אוכלים ילדיהם ונשאר בלי זרע, כאלו סרסום. ואולי שהיו אוכלים איברי ההולדה שלהם.

וגם זה מוכיח שלא היו מהקטנים הצועקים, כי אם מהתנינים הגדולים ההם. והם היו עולים גם כן בתנורים ובמשארות לאכול את לחמם, וגם מהאנשים הגדולים שהיו בתוך העיר ימיתו כשישיגום. ואולי שעל זה נאמר **ובכה ובעמך ובכל עבדך יעלו הצפרדעים.**

ונשאר אם כן לחקור אם היו הצפרדעים קודם לכן בנילוס יאור מצרים, או אם באו שמה על דרך נס ממקום אחר.

ואומר שאין ראוי שנודה היות התמסח בנילוס קודם לכן, לפי שזה הבעל חיים אינו נמצא בשום אחד מהנהרות הגדולים ומים המתוקים שבעולם זולתי בנילוס. וגם בשום ים מהימים המלוחים אינו נמצא, כמו שכתב פליניא"ו הטבעי, זולתי בים אוקיאנוס של כוש, מפני חוזק החום מהעגולה השרופה אשר שם, מעורב עם המליחות של ים אוקיאנוס. וסיבה נכונה היא, כי אין טבע שום מים מתוקים להוליד בעל חיים עז וקשה כזה. הלא תראה שאין בנהרות המתוקים מהדגים העצומים הנמרצים הנמצאים בימים המלוחים. והנראה באמת שהקב"ה הביאם מים אוקיאנוס של כוש, שהם נמצאים שם. והיום נודע אי מיושבת מאנשי ספרד ממלכות פורטוגל, ושמה נקראת **אי התמסחים**, לפי שהם יוצאים שמה מן הים ונכנסים באי לטרופ טרף לאכול. ואנשי האי לוחמים עמהם בחרב וחנית ובמקבות וגרזן. והם היו אוכלים רוב הילדים של אנשי האי, ועתה כאשר ארכו שם הימים גרשום בתחבולותיהם ובכלי זינם מבוא בתוך האי, אבל יוצאים מן הים אל השפה הסמוכה

בלבד.

ורבים מילדי העברים מגורשי ספרד האניסם מלך פורטוגל לעבור על דתו, שלח אותם שמה זה י"ד שנים, כולם ילדים אשר אין בהם כל מום, זכרים ונקבות יותר מאלפים נפשות, וכבר פרו ורבו שם, ורוב האי מיושבת מהם. והאי הזאת היא נטויה מהקו המשווה מעט.

וראוי שתדע שחכמי יישוב העולם מעידים שמוצא נילוס הוא תחת הרי הלבנה שתחת קו המשווה והתחלקו שם ממנו אגמים גדולים. ומאותם האגמים יצאו שתי זרועות לצד, אחד שהולך לצפון של עולם עד ארץ מצרים, ונכנס בים של אלכסנדריא, ואחד שהולך למערב תמיד בדרך קו המשווה עד ים אוקיאנוס של כוש שבמערב. והאנשים הפורטוגלים הולכים היום אל כוש ומגיעים למקום שיכנס אותו הזרוע של נילוס בים כוש, קורין אותו הנהר התקיף. וגזרו אומר שהוא זרוע מנהר נילוס באמת. והוא מעט רחוק מאותו האי של התמסחים.

ונראה באמת שבגזרת השם בזמן המכה העלה מאותו ים כוש מאלו התמסחים או צפרדעים, בזרוע נהר ההוא בהפך מרוצתו, ולכן נקרא עלייה, שהנהר ירוץ ממקום גבוה אל מקום נמוך, והדגים הבאים אל הים יורדים, והבאים מן הים אל הנהר עולים. ואלו עלו בזרוע ההוא עד יאור נילוס, ומשם נכנסו והגיעו עד ארץ מצרים. ובבואם ביאור שרצו לרוב מאוד, יותר ממה שהיה דרכם לשרוץ בים, מפני ערבות המים. וכל זה בזמן מועט בהפלגה על דרך נס.

ומפני זה אמר הכתוב ראשונה הנה אנכי נוגף את כל גבולך בצפרדעים. ואמר אח"כ ושרץ היאור צפרדעים. ואמר בצוואה נטה את ירך במטך על הנהרות וגו' והעל את הצפרדעים על ארץ מצרים, שהוא להעלותם מן הים של אוקיאנוס, ואל כל הנהרות והיאורים והאגמים היוצאים מנילוס בארץ מצרים. ואמר במעשה ותעל הצפרדע ותכס את ארץ מצרים, שעלתה מן הים. ואמר בלשון יחיד **צפרדע**, למיעוטם בבואם. וביאור שרצו לרוב. ואולי שעלתה אחת בלבד כדברי ר' עקיבא.

הנה התבאר שהצפרדעים הם התמסחים, ולכן אמר משה רבנו רק ביאור תשארנה, לפי שלא היו שם קודם לכן ונשאר שמה למופת.

השאלה הב'

למה מכת הדם נעשתה קצתה ע"י משה וקצתה ע"י אהרן, וכמו שביארתי למעלה; אבל נס הצפרדעים שהיה גם כן ביאור, כנס הדם, נעשה כולו ע"י אהרן, ולא נעשה דבר ממנו ע"י משה רבנו.

ובכלל, למה לא היו כל עשר המכות באופן אחד, אם כולם ע"י משה, ואם כולם ע"י אהרן.

תשובה לשאלה ב'

והנה נעשתה המכה הזאת ע"י אהרן ולא ע"י משה, לא כולה ולא מקצתה כדם, לפי שהקב"ה חס מאוד על כבוד משה נביאו. ומפני שהיה עתיד לתת מקום לחרטומי מצרים - כדי לחזק לב פרעה - שיתעצמו לעשות באותות הדם והצפרדעים וגם הכינים, לכן ראתה חכמתו יתברך לצוות ששלוש המכות האלה שעשו חרטומי מצרים תהיינה בעשותן ע"י אהרן לא ע"י משה, כי בנסי משה לא יוכלו החרטומים לעשות דבר, אבל הודו ולא בושו כי היו מכות האלהים.

ומפני זה בנס הדם, אותו שעשה משה, והוא ביאור מצרים, לא עשו החרטומים כמוהו, כי משה היכה היאור ולא אחר. אבל בשאר מקומות המים שהכה אהרן, עשו החרטומים כמוהו. ולכן נס הדם עשה משה קצתו ואהרן קצתו. אמנם בצפרדעים שהעלו החרטומים גם הם בלטיהם צפרדעים, לא רצה השם שהנס ההוא, לא כולו ולא מקצתו יעשה משה רבנו, מפני כבודו, אלא אהרן.

והותרה בזה השאלה הב'.

השאלה הג'

בייתור הפסוק שבא בצפרדעים: שאחרי שאמר ועלו ובאו בביתך ובחדר משכבך ועל מטתך ובבית עבדיך ובעמך ובתנורריך ובמשארותיך חזר ואמר שנית, ובכה ובעמך ובכל עבדיך יעלו הצפרדעים והוא כפל ויתור מבואר.

תשובה לשאלה ג'

ואמר **ושרץ היאור צפרדעים**, כי עם היות שבמכת הדם הדגה אשר ביאור מתה, הנה הצפרדעים מפני מה שהיה בהם מיסוד העפר והטיט לא מתו, אבל ברחו מן המים מפני הסרחון, ובאו לבקש היבשה. ואמר **ושרץ**, להגיד שיולידו פתאום הרבה מאוד למעלה מהמנהג הטבעי, ויעלו מן הים ויבואו ליבשה. כי להיות נילוס שפל מהארץ, אמר **ועלו** ובאו וגו'. ועם היות הצפרדעים נולדים במים הקרים, והיה ראוי שלא ינחו ולא ישקטו כי אם במקומם הטבעי, הודיע שלמכה הזאת לא יהיה הדבר כן. כי הצפרדעים, בהיותם חיים כדגים, יבואו בביתם ובחדרי משכבם, שהם מקומות חמים, ובתנורים אשר שם האש, ובמשארות אשר שם עושים הלחם. ומפני שישימו שם השאור, קראם משארותיך. ואמנם אמרו אח"כ **ובכה ובעמך ובכל עבדיך יעלו הצפרדעים**, דרשו **חז"ל** (ב"ר פ' ל"ו) בתוך מעיהן נכנסו ומקרקרים. והוא דרך דרש.

ועל דרך הפשט, יפת אלהים **ליפת**, שפירש בו כמו שזכר **הראב"ע**: שהודיע משה בזה לפרעה שמכת הצפרדעים תבוא עליו ועל עמו ועבדיו, ולא יבואו על בני ישראל, כי הפלה

ה' חסיד לו. ועם היות שלא ישר בעיני **הראב"ע**, הוא אצלי פירוש נאה ומתקבל. כי בכל המכות קבלו **חז"ל** שהייתה הפלאה בין ישראל ובין המצריים. ולכך אמר **הנה אנכי נוגף את כל גבולך**.

והותרה בזה השאלה הג'.

השאלה הד'

למה התעורר פרעה לחלות פני משה ואהרן להסיר את הצפרדעים, ולא עשה כן במכת היאור, בהיות שלא היה למצרים מים לשתות. ובכלל זה למה לא נאמר אחרי ויעשו כן החרטומים, **ויחזק לב פרעה**, כאשר אמר בדם ובתנין. כי הנה מה שאמר אחר זה **וירא פרעה כי הייתה הרווחה, ויכבד את לבו**, לא יראה ממנו שנחזק לבבו בעבור מה שעשו החרטומים, כאשר היה בשאר הנסים.

תשובה לשאלה ד'

והנה עשה אהרן העלאת הצפרדעים, והחרטומים עשו גם הם כן: שהיו מדברים בלחשיהם, ומיד היו עולים הצפרדעים מן היאור. אולי שהיו עולים בכח מכת אהרן, והם היו מייחסים אותם ללהטיהם. אמנם פרעה לא חשש למעשה החרטומים, כי ראה אם שהיה בתחבולות ורמאות, ואם שהיה בידם להרע, ולהיטיב - שהוא הסרת המכה - אין אתם.

ולכן קרא למשה ולאהרן ואמר אליהם: **העתירו אל ה' ויסר הצפרדעים ממני ומעמי**, כי אז נדע שמאת ה' הייתה זאת. כלומר, בענין הנחש והדם והצפרדעים אין בחינה, כיון שהחרטומים גם הם עשו כמוהם. אבל נעשה הבחינה בהסרת המכה שאין החרטומים יכולים להסירה. העתירו אל ה', ואז נדע שמאת ה' הייתה זאת, ושמעשה החרטומים הבל המה מעשה תעתועים. ומפני זה לא אמר **ויעשו כן החרטומים ויחזק לב פרעה**, כי לא נתחזק והכביד לבו מפני מעשה החרטומים, כי כבר נודע היה שלא היה בהם ממש. אלא מפני שהייתה הרווחה.

והותרה בזה השאלה הד'.

השאלה הה'

למה כאשר אמר משה לפרעה **התפאר עלי למתי אעתיר לך**, לא השיבו פרעה **עתה** או **בשעה הזאת**, ואמר לו **למחר**. ואם היו הצפרדעים מצערים אותו הרבה, היה לו לבקש שיסירם מיד בשעה ההיא, לא למחר.

תשובה לשאלה ה'

והנה פרעה אמר זה למשה ולאהרן, עם היות שהמכה אהרן לבדו עשאה, לפי שידע שמשה היה העיקר בדבר. וכן היה, כי משה השיבו **התפאר עלי למתי אעתיר לך**, כלומר: כיון שאתה בא לנסות הדבר, התפאר עלי לאיזה זמן תרצה שאעתיר שיסורו הצפרדעים, ותראה שכפי כן יהיה.

ואמנם למה לא אמר פרעה מיד בשעה הזאת, והאריך הדבר עד למחר, כבר נתן הסיבה בו **ר' שמואל בן חפני**. שפרעה חשב שמכת הצפרדעים הייתה מחויבת בפאת המערכת השמימית, ושמשה רבנו ידע מתוך אצטגנינותו, שבשעה ההיא יושלם חיוב המכה ההיא. וכדי לבחוננו בזה, האריך ואמר **למחר**. ומשה השיבו כדברך, למען תדע כי אין כה' אלהינו. רוצה לומר, שאין המערכה מחייבת אלא ההשגחה האלהית, כי הדבר המחויב מהמזל לא ישתנה ולא ימהר או יתאחר מפני תפלת שום אדם. אבל הדברים המושגחים, הם ביד השם לשנותם מטוב לרע או מרע אל טוב, ולמהר בואם או לאחרם בתפילת עבדיו. ואפשר שאמר **למחר** - להזהירו על מהירות ההסרה, שאי אפשר שיהיה לזמן פחות מיום אחד שיעדר, וכמו שכתב הרמב"ן.

והותרה בזה השאלה הה'.

השאלה הו'

באומרו ויצעק משה אל ה' על דבר הצפרדעים אשר שם לפרעה, שהנה יראה מזה שהיה משה צועק והתרעם מהצפרדעים, ולכן היה צועק מדוע תעשה כה לפרעה. והוא באמת דיבור בלתי נאות כפי אמיתת העניין.

השאלה הז'

למה זה היה משה מתרה תמיד בדבריו רק ביאור תשארנה, ואמרו לפרעה שתי פעמים: האחת, למתי אעתיר לך ... ביאור תשארנה. והשני, וסרו הצפרדעים ממך ומבתיך ... רק ביאור תשארנה.

תשובה לשאלות וז-

והנה אמר משה **רק ביאור תשארנה**, לפי שראה את פרעה מצטער מאוד עם הצפרדעים. ולכן, כדי להפחידו, אמר רק ביאור תשארנה. רוצה לומר, כדי שיעלו פעמים אחרות ברצון הבורא יתברך, גם כדי שיהיה למזכרת שבאו הצפרדעים הגדולים, והם נקראים תמסח, בנהר נילוס בגזירת הבורא ברוך הוא, להעניש את המצרים. ולזה רצה שתישאר למזכרת האלתמסח ביאור מצרים, כדי שידעו דור אחרון, בנים יולדו, שזו היא הצפרדע אשר הביא השם יתברך לנילוס להשחית את המצרים.

ולכן אמר משה שנית **רק ביאור תשארנה**, שהיה חידוש גדול שתישאר האל-תמסח תמיד ביאור מצרים, על דרך זכר עשה לנפלאותיו.

וממה שביארתי בזה תדע למה לא חשש פרעה לנס התנין, ולא לנס הדם, וחשש לנס הצפרדע. שהוא מפני שענין התנין לא היה מצער אותו, וראה מעשה החרטומים דומה למעשה אהרן. ועם היות שבלע מטה אהרן את מטותם, חשב שכולה הייתה מלאכה אחת, ושיתחלפו בפחות ויתר. שהיו אהרן ומשה יותר בקיאים בה. ואמנם נס הדם לא נצטער בו, לפי שהמצריים היו חופרים סביבות היאור ומוציאים מים לשתות, ולא היה בזה אליהם נזק, אלא לאות ועמל החפירה. כמו שאמר **ונלאו מצרים**. וידוע שהלאות לא יהיה מגיע למלך ולא לשריו, כי עבדיהם יחפרו וימצאו מים. אבל הצפרדעים, מפני שהיו ממיתים מבני אדם במגפה, והיה המכה ההיא נוגעת אל פרעה בעצם וראשונה, כמה שאמר **ובך** ובעמך יעלו הצפרדעים, שזכר אותו בתחילה, לכן נצטער עליה וביקש תואנות וצדדי בחינות כדי שמשה ואהרן יתפללו אל השם להכרית את הצפרדעים, רוצה לומר להמית אותם שהיו בבתיהם, ושלא יעלו עוד.

ואמנם אמרו **ויצעק משה אל ה' על דבר הצפרדעים אשר שם לפרעה**, פירשו המפרשים שעתר והפציר בתפילה אל השם, שיראה לו דרך איך ימותו כל הצפרדעים אשר שם לפרעה וגו'. ואין לשון הפסוק הזה מתיישב היטב על זאת הכוונה, גם שמשה ימיתם, כי השם יתברך בכוחו יעשה ההסרה כאשר עשה השימה. וראיתי מי שפירש שאחרי שהתפלל משה אל ה' כמתרעם על ענין הצפרדעים אשר שם לפרעה. רוצה לומר אחרי שהתפלל להכריתם, וזה כולו חסר מן הספר.

אבל הנכון בעיני בזה הוא, שמשה רבנו מעצמו, ומבלי צווי אלהים, אמר לפרעה התפאר עלי למתי אעתיר לך וגו'. ופרעה השיבו למחר. ולכן פחד משה: אלו היה רצון השם יתברך שתתמיד מכת הצפרדעים שבעה ימים, כמו שהתמידה מכת הדם, ושהוא מיהר את הקץ שלא ברשות גבוה. ומפני זה הוצרך לצעוק אל ה' שיקיים דבר עבדו בזה, כמו שהוא שם דברו ונדרו לעשות לפרעה. והוא אמרו **על דבר הצפרדעים אשר שם לפרעה**, רוצה לומר על הדיבור ששם משה לפרעה בענין הצפרדעים, והוא שיסורו למחר. ויהיה **על דבר** כמו **על הדיבור והמאמר** אשר שם משה לפרעה בענין הסרת הצפרדעים. ושכבר יאמר לשון שימה על הדיבור והאמירה, כמו שימה בפיהם. ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם ורבים אחרים.

והייתה אם כן צעקת משה כצעקת אליהו בהר הכרמל על ירידת האש על קרבנו. שמפני שנכנס באותו ניסיון מבלי מאמר השם, הוצרך להתפלל הרבה שיסכים השם בדבר ההוא. וזכר הכתוב כאן שעשה השם כדבר משה אשר דבר לפרעה, כי עצת מלאכו נאמן ביתו השלים, ומתו כל הצפרדעים אשר היו בארץ מצרים בבתיים, ויצברו המצרים אותם חומרים חומרים להסיר מבתיהם אותם הנבלות, והשליכום בשדות ציבורים ציבורים,

ותבאש הארץ, ונפסד עוד מזג עפר הארץ מפני שינוי מזג האוויר מסרחון הנבלות. ולכן באה אחרי המכה הזאת מכת הכינים בעפר הארץ.

וכפי מה שפירשתי בזה יותרו שתי השאלות האחרונות הו' והז'.

ואמנם אמרו **וירא פרעה כי הייתה הרוחה ויכבד את לבו**, אין הכוונה שמפני שהייתה הרוחה לו מהמכה לכן הכביד את לבו, כי לא הייתה הרוחה סיבה נאותה לכבדות לבו. אבל עניינו, שעם היות שראה פרעה כי הייתה לו הרוחה ממכת הצפרדעים בתפלתו של משה, ושהוא הסירה ממנו כמו שאמר לו לעשות, לא כיסתה כלימה פניו שלא לקיים דברו, שאמר לו ואשלחה את העם ויזבחו לה', אבל בהפך: שהכביד את לבו להחזיק במ כבראשונה, באומרו שהיה הכל בתחבולה, כיון שגם החרטומים עשו כן ולא שמעו אל משה ואל אהרן כאשר דבר ה' אל משה, שאמר לו בתחילת השליחות ולא ישמע אליכם פרעה. וכבדות הלב הוא שלא יתנועע בקלות מכוונתו הראשונה, כי תמיד היה מחזיק בדבר.

אברבנאל שמות פרק ח

אמור אל אהרן נטה את מטך... ויאמר ה' אל משה השכם בבקר [ח, יב-טו]

יב ויאמר ה' אל-משה אמר אל-אהרן נטה את-מטך ונתך את-עפר הארץ והיה לכם בכל-ארץ מצרים: יג ויעשו-כן ויט אהרן את-ידו במטהו ונתך את-עפר הארץ ותהי הפגם באדם ובבהמה כל-עפר הארץ היה כנים בכל-ארץ מצרים: יד ויעשו-כן החרטמים בלטיהם להוציא את-הפגם ולא יכלו ותהי הפגם באדם ובבהמה: טו ויאמרו החרטמים אל-פרעה אצבע אלהים הוא ויחזק לב-פרעה ולא-שמע אלהם כאשר דבר ה':

והנני מפרש הפסוקים באופן יותרו השאלות האלה כולם

השאלה הב'

באומרו **ויעשו כן ויט אהרן את ידו במטהו ויך וגו'**, ואם היה שאהרן בלבד עשה המכה הזאת, ומשה לא עשאה, איך אמר על שניהם **ויעשו כן** בלשון רבים.

תשובה לשאלה ב'

והודיעו השם שלא יהיה העניין בכינים כמו שהיה במכת הדם, שבמקומות שהכה אהרן היה דם, ובמקומות שלא הכה לא היה דם. אבל הכינים לא יהיה כן, כי בפעם אחת שיכה אהרן בעפר הארץ הפך כל אבק ארץ מצרים בכל מקום שהוא לכינים. והוא אמרו והיה לכינים בכל ארץ מצרים, כלומר שבהכאה אחת שאהרן יכה במטהו את אבק הארץ, יהיו הכינים בכל מקומות הארץ.

ואמנם אמרו ויעשו כן, עניינו שמשה ואהרן עשו כדבר השם, כל אחד מה שצווה בו. כי הנה משה צווה שידבר אל אהרן שיעשה, ואהרן צווה לעשותו בפועל, ושניהם עשו מה שצוו: כי משה דיבר אל אהרן מצוות השם, ואהרן היכה הארץ במטהו ויך וגו'. והנה המטה בידו היה לרמוז אל ארבעת הרוחות שהיה מוליך ומביא מעלה ומוריד, כדי שבכל מקום תהיה המכה הזאת, ובסוף ויך את עפר הארץ שהוא התכלית.

והותרה בזה השאלה הב'

השאלה הג'

כי הנה מאמרו **ותהי הכינים באדם ובבהמה**, מורה שהמכה הייתה התיילדות הכינים באדם ובבהמה. ובאמרו **כל עפר הארץ היה כינים**, מורה שהעפר נהפך לכינים בעצמו, אבל נולדו הכינים באדם ובבהמה. והם אם כן מאמרים סותרים זה את זה.

תשובה לשאלה ג'

ולבאר מה שאמרתי אמר הכתוב **ותהי הכינים באדם ובבהמה, כל עפר הארץ היה כינים**. רוצה לומר, ששני דברים זרים נעשו באותה שעה במכה ההיא, האחד שהיה הכינים באדם ובבהמה. והתבונן שבאדם ובבהמה לא אמר מילת **כל** כמו שאמר בעפר הארץ, כל עפר הארץ היה כינים. לפי שאותם האנשים ובהמות שהיו לפני אהרן בשעת המכה נתמלאו כינים, אבל לא כל שאר בני אדם ובהמות שהיו בכל ארץ מצרים. אבל העפר לא היה כן, כי כל עפר הארץ היה כינים בכל מקום שימצא עפר קרוב או רחוק מההכאה.

הנה התבאר ששני דברים היו במכה הזאת, התהפכות הארץ לכינים והיות הכינים באדם ובבהמה.

והותרה בזה השאלה הג'.

השאלה הד'

למה זה לא יכלו החרטומים בלטיהם להוציא את הכינים. והרי הם הפכו המים לדם, והעלו את הצפרדעים. הקצור קצרה ידם לעשות כן בכינים?

וחז"ל אמרו שאין השד שולט על ברייה פחותה מכעדשה. אבל טיפת המים היא פחותה מכעדשה.

השאלה ה'

מה עניין אמרו **ויעשו כן החרטומים להוציא את הכינים ולא יכלו**, והיה די שיאמר וישתדלו החרטומים לעשות כן ולא יכלו. לא שיאמר ויעשו כן אם לא עשו כן. ולא יאמר להוציא את הכינים, כי אהרן לא הוציא הכינים, אלא הולידם בעפר הארץ.

השאלה הו'

במה שאמר שנית **ותהי הכינים באדם ובבהמה**. וכבר נזכר זה למעלה, ובא הפסוק הזה כפול ומיותר בלי צורך, גם שנזכר אחרי עניין החרטומים.

תשובה לשאלות ד-ו

ואמנם אמרו **ויעשו כן החרטומים בלטיהם להוציא את הכינים ולא יכלו**, חשבו המפרשים שהשתדלו לעשות הכינים כמו שעשה אהרן ולא יכלו. ושזה עניין להוציא את הכינים, כלומר להוציאם ולהולידם מהאבק שעל פני האדמה.

וכתב הרמב"ן שמה שלא יכלו, הייתה סיבה מאת השם שסיכל עצתם בחפצו שהכל שלו והכל בידו.

ואיני רואה שום תועלת בנס הזה מסיכול עצתם.

וגם כן כתב שלהיות הכינים יצירה, לא יכלו החרטומים לעשותה. אמנם הדם והצפרדע לא היו יצירה חדשה, לכן יכלו לעשותם.

וחוץ מכבוד תורתו אין הדבר כן. כי ההפך המים לדם הייתה יצירה חדשה. וכן שרוץ היאור צפרדעים, שילכו חוץ מן המנהג הטבעי.

ומפני זה כולו אומר אני, שהחרטומים עשו מעפר הארץ כינים, כמו שעשה אהרן. ועל זה נאמר ויעשו כן החרטומים בלטיהם, שעשאום בפועל. אמנם פרעה היה מתרה בהם, שלא היה חפץ שעוד יוסיפו צרה על המכות, אלא שיסירו אותם כמו שהסיר משה מכת הצפרדעים. וכאשר יעשו המכה כאהרן, ויסירו אותה גם כן כמשה, יוודע שהם חכמים מחוכמים.

והנה החרטומים מפני כבודם השתדלו לעשות המכה ולהסירה אחר כך, בתאוות פרעה. והנה בעניין העשייה עשו כאהרן, וזהו שאמר ויעשו כן החרטומים בלטיהם. אבל מיד אחרי זה השתדלו להוציא הכינים מן הארץ ולא יכלו, שלא היו יכולים להסירם, כי הייתה הכינים באדם ובבהמה. והמה עצמם, רוצה לומר החרטומים וסוסייהם היו מלאים מהם ובזה כסתה כלימה פניהם.

והותרו בזה השאלות ארבעה חמשה ששה.

השאלה הז'

באומרו **ויאמרו החרטומים אל פרעה אצבע אלהים היא ויחזק לב פרעה**, כי הנה לא נמשך חוזק לבו מאמרם אליו אצבע אלהים, אבל היה ראוי שלכן יחרד לבבו. ובא אם כן חוזק לבבו בסיבות הפכיות. פעמים כראוי לעניין, ופעמים בהפך.

תשובה לשאלה ז'

וכבר כתב **הראב"ע** שעל כן נאמר שנית **ותהי הכינים באדם ובהמה**, להגיד שגם כן בחרטומים היו. ומאשר החרטומים לא מצאו מענה למה לא יסירו המכה אשר שם אהרן, והיה פרעה גוער בהם עליו, הוצרכו לומר לו אצבע אלהים היא. ולא כיוונו בזה שהייתה המכה מחויבת מפאת המערכה השמימית, כמו שפרשו **הראב"ע**, וכבר השיב עליו בדברים נכונים **הרמב"ן**.

ועוד אני מוסיף עליהם שאם היות המכות מחייבות מהמערכה ולכן לא יכלו החרטומים להסיר אותם, איך היה משה בתפלתו מסיר אותם ומבטלם? והדבר המחויב בהכרח יהיה. אלא שהם כיוונו לומר לפרעה, שאם היה עניין משה ואהרן מצד השדים ומלאכת הכישוף, היה בידם לבטלו כפי חכמתם. אבל היה ענינם בלי ספק אצבע אלהים, רוצה לומר דבר השגחי כפי היכולת אלהי, ולכן מה יעשה אדם לו לבטלו. ואז ידע פרעה כי כל מה שעשו החרטומים בתנין ובדם ובצפרדעים ובכינים היה בתחבולה ואחיצת העיניים, או מכוח נסי משה.

ובעבור זה בשאר המכות שנעשו אחרי זה, לא קרא עוד פרעה לחרטומים, ולא הכניסו הם עצמם לעשות כמעשה משה ואהרן, כי כבר האמינו שיד ה' עשתה זאת. ואמנם אמרו סמוך לזה ויחזק לב פרעה ולא שמע אליהם, אין הכוונה שבעבור שידע שהיה אצבע אלהים נתחזק לבו, כי תמיד היה החוזק מפני טענה מהטענות. הלא תראה שבנס התנין נאמר שעשו חרטומי מצרים כמעשה ההוא, ועם היות שהגדיל אהרן במעשהו שבלע מטהו את מטותם, הנה לא שת פרעה לבו לזה ויחזק לבו. כי חשב שהיו משה ואהרן כחרטומים, ושלא יתחלפו אלא בפחות ויתר.

ואמנם במכת הדם נאמר ויעשו כן חרטומי מצרים בלטיהם, ויחזק לב פרעה וגו' שביאר שמפני שראה שעשו כן החרטומים ויחזק לבבו, בחשבו שלא היה הדבר אלהי, וביאר הכתוב בזה התנצלות לפרעה.

ואמנם בצפרדעים אמר וירא פרעה כי הייתה הרווחה ויכבד. רוצה לומר, ראה כמה הייתה רשעתו של פרעה, שעם היות שראה הניסיון שעשה למשה בהסרת הצפרדעים הייתה לו הרווחה, שהיה ראוי מפני זה שישלח את העם כמו שאמר לעשות, לא עשה כן. אלא ויכבד את לבו. הנה א"כ בא הפסוק ההוא לספר רשעת פרעה. אבל בכינים זכר שעם

היות שהודו לו החרטומים אצבע אלהים היא, הנה הוא לא הכניע לבו ולא שב. וגם זה הוא סיפור רשעתו.

ובערוב גם כן סיפר רשעתו, שעם היות שקיים משה כל מה ששם עמו, הנה הוא לא קיים דבריו. והוא שאמר **ויכבד פרעה את לבו גם בפעם הזאת**. רוצה לומר, שהיה לו לשוב אל השם.

וכן בדבר. לספר ברשעת פרעה אמר **והנה לא מת ממקנה ישראל עד אחד ויכבד לב פרעה**. כלומר, אף על פי שראה ההפלאה ההיא שהייתה הוראה עצמית, הנה עם כל זה כבד לב פרעה.

ובשחין גם כן אמר שהתחזק לבו מבלי סיבה כי אם ברשעתו. וכן בברד זכר רשעתו וכבודות לבו ושלא נתחרט בו אלא מפני שחדל המטר. ואמנם בארבה זכר מרשעתו שבלי שום סיבה הכביד את לבו. ובחושך לפי שלא היה כבר שום סיבה לכבודות לבו נאמר ויחזק ה' את לב פרעה. הנה התבאר שחוזק לבו או כבודות לבו שנזכר בפרעה בספור המכות בא תמיד אם להגיד רשעתו או לספר בהתנצלותו. **והותרה בזה השאלה הז'.**

ובזה נשלמו מכות סימן דצ"ך שבאו להוכיח השורש הראשון ממציאות הסיבה הראשונה.

ויאמר ה' אל משה השכם ... בא אל פרעה ודברת אליו [ח,טז-כח]

והנני מפרש הכתובים באופן יותרו השאלות האלה כולם.

השאלה הא'

למה המכה הזאת מהערוב לא נעשתה באמצעות המטה, לא ע"י משה ולא על ידי אהרן כשאר המכות. והנה השם אמר למשה **ואת המטה הזה תקח בידך אשר תעשה בו את האותות**, מורה שכל האותות יהיו נעשים במטה. וכן כל מכות מצרים נעשו באמצעות המטה, אם ביד משה ואם ביד אהרן, זולת הערוב והדבר ומכת בכורות, שלא נזכר בהם לא אמצעות מטה ולא פעל ידי משה ולא אהרן.

השאלה הב'

באומרו **ויעש ה' כן ויבוא ערוב** וגו'. כי מה צורך לומר ויעש ה' כן, ההוא אמר ולא יעשה, דיבר ולא יקימנה? והיה ראוי שיאמר **ויבוא הערוב**, לא ויעש ה' כן. כי לא נאמר כזה המאמר בשום מכה אמרת מהמכות שעברו.

תשובה לשאלות א'-ב'

ראוי שתדע, שמכל המכות שנעשו במצרים, שלוש מהן עשה אהרן במטה, והם הדם והצפרדעים והכינים, ושלוש מהן עשה הקדוש ב"ה, לא על ידי משה ולא על ידי אהרן, והם הערוב והדבר ומכת בכורות. ולכן לא נזכר בהן לא עניין המטה ולא פעולת משה ולא פעולת אהרן, לפי שעשה שלשתם השם יתברך בעצמו. ולא היה בשלשתן הריגת בני אדם ובעלי חיים, בערוב ובדבר ומכת בכורות.

ושלוש אחרות עשה משה רבנו עליו השלום, והם הברד וארבה והחושך. ומכה אחת עשו בשותפות משה ואהרן שניהם יחד, והוא השחין. ומפני זה אותה המכה נאמרה לשניהם, שנאמר **ויאמר ה' אל משה ואל אהרן קחו לכם מלא חפניכם פיח כבשן**. ועם היות שזרקו משה השמימה, הנה שניהם לקחו פיח הכבשן, ולשניהם התייחסה המכה ההיא. וכן תמצא מכה אחרת והיא קריעת ים סוף, שעשאה הקדוש ברוך הוא, ומשה נזכר בה גם כן, כמו שיתבאר בה.

הרי לך בזה, שהטעם שלא נזכר במכת הערוב ולא במכת הדבר ולא במכת בכורות עניין המטה ולא ייחס אותם לא למשה ולא לאהרן, לפי שאלה ביחוד היו מעשה ידי יוצר. ולזאת הסיבה גם כן נאמר במכת הערוב **ויעש ה' כן**, לא להגיד שנתקיים היעוד, אלא שהמכה הזאת עשאה השם בעצמו לא משה ולא אהרן. ועל זה הדרך נאמר במכת הדבר (שם) ויעש ה' את הדבר הזה ממחרת. ובמכת בכורות נאמר (שם י"ב) ועברתי בארץ מצרים וגו' ונאמר וה' הכה כל בכור וגו'.

ועם מה שביארתי בזה יתרו שתי שאלות הראשונות שהעירותי בזאת הפרשה.

השאלה הג'

באומרו **והפליתי ביום ההוא את ארץ גושן וגו' למען תדע כי אני ה' בקרב הארץ**. כי למה לא סמוך **למען תדע** אל עצם המכה, וסמכו לעניין **ההפלאה**. והיה ראוי לומר ומלאו בתי מצרים את הערוב וגם האדמה וגו' למען תדע וגו', ואח"כ והפליתי ביום ההוא.

תשובה לשאלה ג'

וזכר הכתוב שצווה השם למשה השכם בבקר, ולא אמר כן במכת הדם, אלא לך אל פרעה בבוקר הנה יוצא המיימה. אולי שפרעה יוכל לדבר לו ביציאתו מארמונו, ולכן גילה השם זה למשה, וצווהו שישכים בבוקר באופן שיתייצב לפני פרעה בבואו לשפת היאור. וצווהו

שיאמר לו: **כה אמר השם שלח את עמי ויעבדני**. רוצה לומר כי הם עמי, ויותר ראוי הוא שיעבדו אותי משיעבדו אותך. **ואם אינך משלח את עמי, הנה אני משליח בך ובעבדיך ובעמך את הערוב**, והם חיות שרצים ונחשים ותולעים מזיקים נושכים וממיתים הנערים, וגם בני אדם הגדולים. והם באים בערבוביה, על כן קראם ערוב.

ויעד שיבואו אל הבתים ויכנסו בהם, כי עם היות טבע החיות ללכת ביער, והשרצים באשפות ובמדברות, ויברחו מבני אדם, הנה עתה בכוח הנס הם בעצמם יבואו אל הבתים ויכנסו בהם, וגם האדמה אשר הם עליה. רוצה לומר שאחר כך ילכו בשדה ובכל גבול מצרים שהיא האדמה אשר הם רוצה לומר הבתים שזכר עליה, כי יהיה הערוב בבית ובשדה. והיה בזה עונש מתייחס, כי כיון שפרעה אינו רוצה לשלח את העם ומחזיק בהם, ישלח ה' בו משלחת מלאכים רעים שיחזיקו בהם כמו שהחזיק הוא בישראל. כי כיון שהוא חפץ להיות אכסנאי לעם ה' צבאות, יהיה גם כן לערוב שהוא עמו ובריותיו.

ולפי שלא יחשוב פרעה שיהיה זה בטבע, אמר והפליתי ביום ההוא, רוצה לומר אפריש ואבדיל מהמכה הזאת את ארץ גושן, ולא יבוא זה מפני טבע ארץ גושן או מזל הארץ ההיא, אלא בהשגחה נפלאה, מפני שעמי עוד עליה, שבעבור זה לא יהיה בה ערוב.

וכבר ביארתי למעלה שעד"ש, והם מכת הערוב ומכת הדבר והשחין, באו להוכיח פינת השגחת השם יתברך בפרטי העולם השפל, שהיה פרעה גם כן מכחיש. ולזה אמר כאן **למען תדע כי אני ה' בקרב הארץ**, רצונו לומר, למען תדע לא לבד במכת הערוב, אבל עם ההפלאה ממצרים לגושן, שאני ה' המחויב המציאות השגחתי והנהגתי בקרב הארץ. ולכן בא הפסוק הנה אחרי פסוק והפליתי, לפי שמההפלאה תיודע ההשגחה שבפרט, ישגיח על מצרים להרע להם, ועל ארץ גושן למלטה ולהצילה.

והותרה בזה השאלה הג'.

השאלה הד'

באומרו **ושמתי פדות בין עמי ובין עמך** כי אם אמר זה, להגיד שהמכה לא תבוא על היהודים, הוא מאמר כפול. כי אמר עליו **והפליתי ביום ההוא את ארץ גושן אשר עמי עומד עליה לבלתי היות שם ערוב** ולמה אם כן אמר שנית ושמתי פדות.

השאלה הה'

באומרו **למחר יהיה האות הזה** כי הנה לא מצאנו בדם ולא בצפרדע ולא בכינים שיודיע משה בהיותו מיעד עליהם מכה, מתי ובאיזה יום תבוא אותה מכה, ולמה אמרו בזאת.

תשובה לשאלות ד-ה

ואמנם אמרו אח"כ **ושמתי פדות**, חשבו המפרשים שהפדות הוא ההפלאה שזכר. ואם היה הדבר כן, לא ימלט הכתוב בזה מההכפל.

והרמב"ן פירש שהפדות היה גם בארץ מצרים, שאם ימצא הערוב יהודי בארץ מצרים לא יזיקהו. ונכון הוא.

אבל היותר נכון אצלי הוא, שמן היום ההוא והלאה נסתלק השיעבוד מבני ישראל. שפרעה ראה עניין ההפלאה, הסכים לכבדם, וידע שעם ה' הם, וכמו שכתב **הראב"ע**. ולכן אמר להם (שמות ח' כ"א) לכו זבחו לאלהיכם בארץ. ואמר אנכי אשלח אתכם, שציווה שלא יעבדו עוד. וגם המצרים לא היו מענים אותם, כי נפל פחדם עליהם. ועם זה באמת נאמר ושמתי פדות בין עמי ובין עמך, שלא יהיו עוד ישראל לפנייהם כעבדים. אבל כמו שיהיו המצריים אצל ישראל, יהיו בני ישראל אצל המצריים. כאילו כולם בייסורין ופדויים, לא עבדים. וזהו הפדות אשר שלח לעמו שם. ואמרו למחר יהיה האות הזה אינו על הערוב אלא על הפדות שלמחר יסיר הערוב מהם ויהיו פדויי ה'.

והותרו בזה השאלות הד' והה'.

השאלה הו'

במה שאמר פרעה **לכו זבחו לאלהיכם בארץ**. כי מה ראה במאמרו הזה, והוא מתחילה אמר לו שילכו לחוג במדבר ולזבוח שם אל אלהיהם. ולמה אמר שיזבחו בארץ, כי אין ספק שנשמך פרעה בזה אל דיבור מדברי משה או אהרן ומה הוא זה.

השאלה הז'

אם היה שמשה אמר לפרעה שבהכרח תהיה העבודה במדבר, וקצב לו ממרחק דרך שלושת ימים, איך אמר פרעה עוד **אך הרחק לא תרחיקו ללכת**, הלא כבר אמר לו שילכו דרך שלושת ימים. ולעם ולמחנה גדול כמו ישראל לא היה אפשר שילכו בשלושה ימים מרחק רחוק ומה היה אם כן מאמרו.

תשובה לשאלות ו-ז

וסיפר הכתוב שנתקיים אותו יעוד מידו יתברך, לא ביד משה ולא ביד אהרן. ובא הערוב לבית פרעה ראשונה, כי הוא להיותו ראשון ברשע היה גם כן ראשון בעונש, עד שנשחתה הארץ מפני הערוב. כי היה הערוב מניח הארס בכל עשב הארץ ובכל פרי העץ, באופן שנשחתה הארץ כולה.

ואמר ויקרא פרעה אל משה ואל אהרן, לפי ששניהם כשיעדו לבוא הערוב פחדו לנפשם לשבת במצרים ומהמצרים, הלכו לארץ גושן. והוצרך פרעה לשלוח שלוחים לקרוא אותם, ואמר אליהם, הנה שמעתי בקולכם להסיר עול מבני ישראל, לכן עבדו את אלהיכם בארץ, כי כבר אין עליכם עול ועבדות כלל.

והנה הביאו לזה, מה שאמר לו משה למען תדע כי אני ה' בקרב הארץ. ולכן אמר פרעה אם ה' בקרב הארץ, למה תלכו למדברות, עבדו אותו בארץ, כי שם תמצאוהו לדבריכם. והם השיבוהו, כן דברת, שבכל מקום עיני ה' משוטטות. אבל העבודה בעצמה, לא נכון לעשותה כן כדברך, לפי שהדבר שהוא תועבת מצרים שהוא הצאן והשה, אותו נזבח לה' אלהינו. ואם נזבח את תועבת מצרים, ר"ל אלהיהם, - ויהיה תועבה כנוי מגונה לע"א שלהם, או שאמר שאותה זביחה היא תועבתם - הלא יסקלונו באמת ויהרגונו בעבורה. אבל דרך שלשת ימים, שהוא מהלך מועט, נלך שם לזבוח לה' אלהינו. כאשר יאמר אלהינו, ר"ל באותו אופן שיצווה השם אותנו, כי אנחנו לא נדע מה נעבוד.

והנה משה לא אמר לו שאחר שלשה ימים ישובו, אבל בהפך, שאמר לו כאשר יאמר אלינו שתלה הכל במאמר השם. ופרעה הודה להם בטעותם שלא יעבדו בארץ, ואמר אנכי אשלח אתכם, ר"ל למקום קרוב לכאן, מקום נסתר ששם תזבחו לאלהיכם מבלי שיראה איש מצרי דבר ממנו. רק הרחק לא תרחיקו ללכת, ר"ל דרך שלשה ימים כאשר אמרתם. כי כמהלך חצי יום תוכלו לעשותו, ושם העתירו בעדי. הנה התבארה שאלת פרעה ודבריו, **והותרו השאלות הו' והז'.**

והנה משה רבנו עליו השלום לא רצה לדקדק עוד עם פרעה במהלכו והתרחקו מהעיר, כי היה די במה שעשה בפעם ההיא. ובעבור שפרעה חשב ששם במקום הזבח יעתירו בעדו להסיר הערוב, עד שמפני זה לקצר הדרך אמר רק הרחק לא תרחיקו ללכת, העתירו בעדי. השיבו מרע"ה: **הנה אנכי יוצא מעמך, והעתרתי אל ה' וסר הערוב.** רצה לומר, לא תתמהמה המכה עד הזבח, אבל עתה מיד בצאתי מעמך שאוכל להתבודד ולא יטריוני בני אדם, אתפלל אל ה' באופן שיסור הערוב מהארץ. והנה הגביל אותו זמן, לפי שפרעה הגבילו בעניין הצפרדעים. ולכן נשארה מורגל בפי משה רבנו, להגביל כל ההסרות למחר, גם כי הוא היה הזמן היותר קצר שאפשר, שבאותו יום יעתיר, וביום המחרת תוסר המכה.

אמנם אמר משה אל פרעה שלא יוסף התל במ. והוא עניין השחוק וההיתול, מלשון ואביכן התל בי. ואמר זה, לפי שאמר לשלחם, וכאשר סרו הצפרדעים התל במ ולא שלחם. כי מלבד שהוא חסרון בחוק המלך שישנה דבריו ומוצא שפתיו אל ישמור, הנה הוא בעניין הזה עוון פלילי, לפי שהליכתם היא לזבוח לה' אלהינו, ותהיה אם כן כמונע את זבחו והיה בכ חטא.

ואפשר לפרש עוד בזה, שאמר **רק אל יוסף פרעה התל לבלתי שלח את העם לזבוח לה'**, לפי שהיו שינוי של פרעה קהות בדברם אליו בעניין הזבח, להיותו תועבה למצרים לזבוח אלהיהם. וסיפר הכתוב שהעתיר והתפלל משה אל השם יתברך, ושקבל השם תפילתו, וסר הערוב בהחלט, לא נשאר אחד. כי לא היה כעניין הצפרדעים שרק ביאור תשארנה.

ומהערוב לא נשאר אחד. והנה פרעה במכה הזאת לא קרא לחרטומים, לפי שכבר הודו ולא בושו שהיו המכות אצבע אלהים, וכל שכן בראותם עניין ההפלאה. אבל עם כל זה, פרעה ברוב רשעתו הכביד את לבו גם בפעם הזאת, שלא היה לו להכביד. וידמה שתלה המכה וההפלאה הכל במזל מצרים להרע שם, ובמזל ארץ גושן שלא ילך שם הערוב.

אברבנאל שמות פרק ט

ויאמר ה' אל משה בא אל פרעה ודברת אליו... השכם בבוקר [ט,א-יב]

והנני מפרש הפסוקים באופן יותרו השאלות כלם.

השאלה הא'

באומרו **וישם ה' מועד לאמר מחר יעשה ה' הדבר הזה בארץ יעשה ה'** וגו'. כי מה צורך היה שיגדיל השם זמן יחול המכה הזאת, והנה לא עשה כזה בשאר המכות. ואף שבערוב נאמר למחר יהיה האות הזה, לא נאמר אלא בעבור הפדות, כמו שפרשתי שם. ועכ"פ לא נאמר שם כמו שנאמר כאן **וישם ה' מועד לאמר מחר יעשה ה' הדבר הזה בארץ**, כי הנה לא זכר הכתוב שנאמר זה לפרעה. ולכן ראוי לדעת מה ענינו ומה ענין יעשה ה'.

השאלה הב'

איך פרעה לא חרד מהמכה הזאת, ולא אמר אל משה ואל אהרן לחלות פניהם שיעתירו אל ה' להסיר ממקנהו את הדבר הזה כאשר עשה בשאר המכות. והנה הדבר ומגפת מקנה מצרים דבר גדול היה, ולמה אם כן לא שת לבו גם לזאת המכה כאשר שם בערוב ובצפרדעים.

תשובה לשאלות א-ב

בעבור שהיה פרעה מגלה פנים במכת הערוב שלא כהלכה, וגזר שלא הפלא ה' ארץ גושן בהשגחתו, אלא שבמזל תליא מילתא, שיש ארצות מוכנות כפי מזל הארץ לפגע אחד, ויש ארצות שאינם כן ולכן נתחזק לבו, הביא הקדוש ברוך הוא עליו מכת הדבר שהיה בה הפלאה יותר עצומה ומופלגת. שבהיות שכל מקנה הארץ רועות על ידיהן בשדה, ומקנה ישראל מעורבים במקנה מצרים, ימות מקנה מצרים בדבר, וממקנה ישראל לא מת עד אחד. ובזה יכירו וידעו כי הפליא השם חסיד לו.

וכבר ביארתי למעלה שמסיבת הארס שהיה מניח הערוב בעשב השדה נפסד מזג העשבים, ומתו המקנה, והיה הפלא ששומר ישראל היה גם שומר מקניהם ובהמתם, מדבר באופל יהלוך.

ומפני זה צווה השם למשה שיבוא אל ארמון פרעה, וידבר אליו בינו לבינו כמו שפרשתי למעלה, **כה אמר ה' אלהי העברים שלח את עמי כי אם מאן אתה לשלח** כמו שעשית בצפרדעים שלא שמרת דבריך אשר אמרת לשלחם, ועודך מחזיק בם, כמו שעשית בערוב שמוצא שפתיך לא שמרת, דע לך כי **הנה יד ה' הויה במקנך אשר בשדה** וגו'. ובזה הודיעו שבמכה הזאת יעשה השם בעצמו, כאלו אמר לא ידי תיגע בה, אבל יד ה' היא אשר תעשה המכה הזאת. ולמען תראה עוד אמיתת השגחתו מבלי ספק, ידוע תדע שיפליא בין מקנה ישראל ובין מקנה מצרים, שמקנה מצרים ימות ומקנה ישראל לא ימות דבר, ר"ל לא צאן ובקר ולא סוסים וחמורים וגמלים. והייתה המכה הזאת מתייחסת לרשתו כי הוא החזיק במקנהו ומיתהו.

ואמנם אמרו אחר זה וישם ה' מועד וגו', אינו מכלל דברי משה שאמר כן לפרעה, אבל הוא הודעה שהודיעתנו התורה, שהשם זכר שפרעה לא יחלה פני משה שייעתר אל השם להציל את מקנהו מהדבר, מיהר את המכה ולא רצה שתתאחר ימים או עשרה. אבל מיד שם מועד, וביאר למשה שלמחרת היום ההוא יעשה הב"ה פתאום הדבר ההוא מהמכה בארץ, וכאלו הודיע זה בסוד למשה, כאומר ואתה אל תתפלל בעד העם הזה ואל תשא בעדו רנה ותפלה כי אינני שומע, ובשעה חדא ימות בבוקר כל מקנה מצרים.

וכבר פרשתי למעלה מה היא העצה, באומרו ויעש ה' את הדבר הזה ממחרת, רוצה לומר שהב"ה בעצמו, לא על ידי משה ולא על ידי אהרן ולא באמצעות המטה עשה הפועל הגדול הזה בכוחו הגדול במחרת היום ההוא. ועם זה תדע למה פרעה לא חרד על המכה הזאת, ולא קרא אל משה ולא אהרן, ולא חילה פניהם שיעתירו אל ה', לפי שפתאום מת המקנה, ולא היה מקום לא לדבר ולא להתפלל. וגם לא היה דבר שיקבל הצלה, כי כל המקנה מת.

והותרו במה שפרשתי בזה שתי שאלות הראשונות.

השאלה הג'

למה בא דיבור מכת השחין אל משה ואל אהרן, ושאר המכות כולם נאמרו למשה בלבד. ולמה, אם כן, צווה לשניהם קחו חופניכם פיה כבשן. ובעניין הזריקה אמר וזרקו משה השמימה, שמשה לבד היה זורק לא אהרן, ומה לו אם כן בזה.

השאלה הד'

מה עניין פיח הכבשן במכה הזאת. ואם נאמר שהשחין נעשה ממנו, אם כן דבר טבעי היה המכה לא נסיי. ואם היה האות בנס אות המטה, מה צורך היה בפיח הכבשן, ויותר טוב היה שיניח את מטהו כנגד השמים כאשר עשה בחושך.

תשובה לשאלות ג-ד

ולהיות הדבר ההוא כל כך חזק, שבהרף עין מת כל מקנה המופלג אשר היה במצרים. ועם כל חוזקו לא מת אפילו אחד מכל מקנה ישראל, בהיות המקנה מעורב והחולי מדבק, שלח פרעה לדעת אמיתתו בארץ גושן. ויבוקש הדבר וימצא שלא מת ממקנה ישראל עד אחד. ועם כל זה ויכבד לב פרעה, ולא שלח את העם ברשתו. אם שחשב שמזלות הבעלים גרמו זה, רוצה לומר שימות מקנה פלוני ולא ימות מקנה פלוני, ואם מפני שאמר שהיה זה היזק ממון, ושהוא יקח את ישראל במקום מקנהו ובהמותיו.

ואין ספק שישראל הרוויחו במכת הדבר, כי בהיות שמת כל מקנה מצרים הוצרכו המצרים לקנות ממקנה ישראל, ונתנו להם כסף וזהב בעד המקנה והבהמות שלהם. וגם זאת מפעולות ההשגחה אלהית.

ובעבור שפרעה היה אומר מה לי במקנה, דבר שבממון הוא, וסוף החי למות. עור בעד עור וכל אשר לאיש יתן בעד גופו, לכן הביא הקדוש ברוך הוא עליו אחרי המכה הזאת מכת השחין, שנוגעת למצרים בעצמם ובשרם. והיה עניינה שארס הערוב שנשאר בעשב הארץ, הספיק לעשות דבר במקנה, אבל לא בבני אדם.

וענין פיח הכבשן שזרק משה באוויר, אין עניינו שהוא נפל על האדם והבהמה ושרף ועשה השחין והאבעבועות ההם, כי עם היות פיח הכבשן חד וחם מאוד, אם נזרק אותו באוויר אין ספק שלא יעשה זה. אבל היה זה הנראה ממה שהיה שמשה בידיו יפסיד מזג האוויר המקיף אשר במצרים, ובמקום שיהיה חם בטבעו בשיווי נאות, יחממהו ויחדדהו ביותר עד שהוא ישרוף העור והבשר של אדם ושל הבעל חיים, ובזה יהיה השחין מתגבורת החומר. ולזה צווהו שייקח פיח הכבשן, והוא האפר הקל היוצא מהכבשן בהתחממו, שהוא חד מאוד ושורף. ושיזרוק משה אותו השמימה, רוצה לומר באוויר שהוא כנגד השמים, ויהיה זה לאות שכל אוויר מצרים ייפסד, ויהיה זר ושורף מפיח הכבשן ההוא. ולכן האוויר המקיף באדם ובבהמה נגעם בשחין ובאבעבועות, והוא אמרו והיה לאבק על כל ארץ מצרים. רוצה לומר, שהפיח ההוא היה מעבה האוויר ומפסידו, באופן שלא היה נראה אוויר זך כפי טבעו, אלא כאלו היה אבק. וכשהיה נוגע באדם ובבהמה, אותו אוויר שנתחמם והיה לאבק היה עושה שחין אבעבועות. וכן ירד פעמים בשנת בצורת כדמות אבק ברדת הטל, וכמו שכתוב (דברים כ"ח) יתן ה' את מטר ארצך אבק ועפר.

סוף דבר, שלא היה עושה השחין אותו פיח הכבשן שזרק משה, אלא שהוא הלקה האוויר והפסידו לעשות זה.

ואמנם למה צווה השם המכה הזאת למשה ולאהרן שניהם יחד, ולמה לא זרקו שניהם כמו ששניהם מילאו את חופניהם מאותו פיח?

הנכון אצלי בזה הוא, שמשה היה צריך לזרוק לארבע רוחות העולם מזרח ומערב צפון ודרום. לפי שמארבע רוחות יבוא הרוח, ובזה הדרך תכלול המכה לכל ארץ מצרים, כמה שאמר והיה לאבק בכל ארץ מצרים. ולפי שמשה לא היו לו אלא שתי ידיים, הוצרך שילך עמו אהרן, והיו לשניהם ארבע חופנים למלאות מהפיח. ומשה היה זורק אחד מהם לכל רוח. ומזה תדע שאהרן לא פעל דבר במכה הזאת, אלא בהבאת הפיח. ולפי שלהיות משה רבנו רוחני כולו, היו המכות שנעשו על ידו כולם באוויר הרוחני, שהם השחין הזה והברד והארבה והחושך. אמנם אהרן שהיה יותר גס וחומרי, היו מכותיו חומריות במי היאורות, וצפרדעים שהיו גם כן במי היאור ובכינים. אמנם כמו שבמכות אשר עשה אהרן בראשונה עזר משה רבנו בהכאת האוויר כמו שפרשתי, כן במכות שעשה משה חזר אהרן בראשונה מהן בהכאת פיח הכבשן כעשות מכת השחין.

והותרו גם כן השאלות הג' והד'.

השאלה ה'

באומרו בשחין **והיה על האדם ועל הבהמה לשחין פורח**, כי מאין היו להם בהמות והלא כל מקנה מצרים מת בדבר, ולא נשאר להם בהמות לקבל השחין.

תשובה לשאלה ה'

אמנם אם היה שכבר מת כל מקנה מצרים, מאין היו להם בהמות שהכו בשחין? **היטיב רש"י לפרש**, שלא מת אלא המקנה שהיה בשדה. ויפרש הרב הפסוק **וימת כל מקנה מצרים**, על אותו מקנה שנזכר באומרו מקנך אשר בשדה. ומלבד זה אין ספק שהיו במצרים מקנה רב ובהמה רבה מאנשים נכריים, סוחרים הבאים שמה לעשות מעשיהם, ולא מת. לפי שמשפט השם אמת, ולא ירשיע מי שלא חטא. ואלה הוכו בשחין כי לא מתו. גם נאמר שכאשר מת כל מקנה מצרים קנו המצריים ממקנה ישראל, וגם הלכו לארץ כנען ולשאר הארצות לקנות מקנה בו הייתה מכת השחין. וגם מכת הברד שנאמר שם (שמות ט' כ') הירא את דבר ה' הניס את עבדיו ואת מקנהו אל הבתים.

והותרה בזה השאלה ה'.

השאלה הו'

היא באומרו ולא יכלו החרטומים לעמוד לפני משה מפני השחין. כי לא יתכן שנאמר שלא לקו החרטומים בצפרדעים ובערוב ובכינים, ולמה אם כן לא נאמר במכת הדם שלא יכלו החרטומים לעמוד לפני משה מפני המכות ההן?

השאלה הז'

באומרו **ויחזק ה' את לב פרעה**. הנה בכל שאר המכות שנזכרו, נאמר ויכבד לב פרעה ויחזק לב פרעה, ולמה אם כן במכה הזאת ייחס חוזק לב פרעה אל האלהים?

תשובה לשאלות ו-ז

והנה קרא הכתוב המכה הזאת שחין פורח, להיותו חד מאוד. ולחדותו ולחומו יגדל פתאום כאלו פורח וצומח. ואבעבועות הן מורסות הנולדות בצדי העור, והן בועות. ולהיותן רבות ומקובצות זו עם זו נכפלת המילה ונקראו אבעבועות. והנה עשה זה לפני פרעה, כדי שיראה שהשגחת השם והנהגתו הייתה ביסודות הקלים כאשר היתה ביסודות הכבדים. ואמנם אמרו ולא יכלו החרטומים לעמוד לפני משה -

אבן כספי כתב שכאשר הרגישו החרטומים שהיה מעשה משה רבנו אלהי, לא היו מדברים עמו בהיותם יושבים כי אם עומדים על רגליהם מפני כבודו. וכאשר זרק משה את פיח הכבשן, ירד השחין פתאום על כל היושבים שמה בדרכים ובשוקים, והחרטומים העומדים על רגליהם נפלו לארץ, ולא היה להם כוח לקום ולעמוד על רגליהם לפני משה מפני השחין. ולהודיע זה שקרה להם, אמרה תורה ולא יכלו החרטומים לעמוד לפני משה וגומר.

והיותר נכון אצלי הוא שתמיד החרטומים היו באים לפני פרעה בשעה שהיה בא משה לעשות מופת. אם במכות הראשונות לעשות גם הם כמוהו עד הכינים. ומשם ואילך היו באים לא לעשות כמעשה משה ואהרן, אלא לעורר ספקות וגמגומים על השם, כדי לחזק את לב פרעה. כי בבוא הערוב - היו אומרים שמזל התקופה היה מחייב כן. ושההפלאה אשר בארץ גושן באה גם כן במזל הארץ, כי יש לכל עם ועם וכל עיר ועיר מזל מיוחד בשמים. ובבוא הדבֶר היו אומרים כן, ושגם בבוא המגפה בבני אדם יקרה שיהיו אנשים בבית אחד ויחלו קצתם ויהי בריאים קצתם, והכל במזל. ובתואנות ובכזבים אשר כאלה היו הם מחזקים את לב פרעה.

אמנם בבוא מכת השחין לא יכלו החרטומים לעמוד לפני משה מפני השחין, ולא בקשו עליה תואנה ולא גמגום, עד שמפני זה לא היה שם מי שיחזק את לב פרעה, והוצרך הקדוש ברוך הוא לחזקו. והוא אמרו מיד ויחזק ה' את לב פרעה. והחיזוק הזה היה במה שלא הוכה פרעה בגופו באחת מהמכות האלה, ולא שריו ועבדיו, ובזה נתחזק לבבו ולא הרגיש בהם.

ואפשר לפרש ולא יכלו החרטומים לעמוד לפני משה מפני השחין, ולא נאמר זה מפני דוחק חולי השחין שהיה בהם, אלא שלא מצאו מענה לעניין פיה הכבשן שיעשה הפועל הזה, ולא ידעו טעם אמיתי ולא כוזב לתת בדבר הזה. והוא אמרו שלא יכלו החרטומים לעמוד לפני משה, רוצה לומר להתווכח ולטעון עמו מפני השחין, שלא שמר דרך המזל כשאר המכות שהיו הם מייחסים אליו. ובזה הודו בשורש השני אשר הוא מההשגחה.

והותרו בזה השאלות הו' והז'

ועם היות שהם שמו בעניין השחין יד לפה, הנה חיזק השם את לב פרעה ולא שמע אל משה ואל אהרן, כמו שאמר להם בתחילה ולא ישמע אליכם פרעה. ונשלם בזה סימן עד"ש.

וחז"ל אמרו שבחמש מכות הראשונות פרעה מרשעתו הכביד את לבבו, ובחמש אחרונות שהתחילו מהשחין, חיזק השם את לבבו כדי להענישו במידותיו. ויהיו בנין אב להן מה שנאמר כאן בשחין.

ויאמר ה' אל משה השכם בבקר ... סוף הפרשה [ט, יג-לה]

והנני מפרש הפסוקים באופן יותרו השאלות האלה כולם.

השאלה הא'

באומרו במכת הברד **כי בפעם הזאת אני שולח את כל מגפותי אל לבך**. והיא, כי הנה לא מצאנו מגפה בברד, כל שכן מגפות רבות, שאמר את **כל מגפותי**.

ופרש רש"י למדנו מכאן שמכת בצורת שקולה כנגד כל המכות.

ואינו נכון כי לא היה בצורת במכת הברד. והנה בארבה (שם י' ה') נאמר ואכל את יתר הפלטה. אבל בברד אין שם בצורת.

ויש מפרשים שבעבור שהיו במכת הברד הרבה עניינים, קולות וברד וגשם ואש, אמר מגפותיי.

וגם זה אינו נכון כי הגשם אינו מגפה. וגם לא הקולות והברד. והיה ראוי לומר את כל מופתי לא מגפותי.

תשובה לשאלה א

[אימות השורש השלישי: יכולת ה']

אחרי שהשלים הקדוש ברוך הוא לעשות אותות ומופתים, להוכיח ולאמת השורש מההשגחה בסימן עד"ש, רצה לאמת ולהוכיח השורש השלישי מהיכולת המוחלט על כל אלהים באותות במסות ובמופתים, בסימן באח"ב, שהם ברד ארבה חשך מכת בכורות. ולזה צווה למשה שיעשה בהם הסדר הרגיל בשאר המכות, והוא שבמכה הראשונה מהם שהיא הברד בא לפרעה בגלוי. והשנית התרה בה בסתר אליו, כמו שהתבאר בארבה. ואחר כך יבוא החושך מבלי התראה.

אמנם אמרו **כי בפעם הזאת אנכי שולח את כל מגפותי**, אין ראוי שיפורש הפעם הזאת על מכת הברד בלבד, אבל אמר זה על כל הסימן מארבע מכות, שיעשה לאמת השורש השלישי הזה.

והיה זה הקדמה לכל מידות הסימן הזה, שבפעם הזאת ממכות זה הסימן ישלח את כל מגפותיו אל לבו. כי הנה בברד מת המקנה והבהמות והאנשים אשר בשדה, והרי מגפה אחת. ובארבה בא שנת בצורת, והיא מגפה אחרת, שאכל הארבה כל עשב הארץ וכל פרי העץ והיו בני אדם מתים ברעב. ובמכת החושך במחשכים הושיבם כמתי עולם, והיא כדמות מגפה אחרת. ובמכת בכורות מת כל בכור מצרים, ואף בכור פרעה היושב על כסאו. ועל זו בפרט אמר כי בפעם הזאת אני שולח את כל מגפותי אל לבך. ומה היא המגפה הנוגעת בלבו אלא מיתת בנו בכורו.

והתבארה עם זה תשובת השאלה הא'.

השאלה הב'

באומרו **ועתה שלח העז את מקנך ואת כל אשר לך בשדה** וגומר כי למה היה הרחמנות הזה מהשם על המצרים ועל מקניהם ואנשיהם אשר בשדה. ואם חפץ ה' להענישם, איך היה מייעצם להינצל מהעונש. ואם היו המצרים כולם שומעים לעצתו, ויניסו את מקניהם, ימלטו מהמכה וינצלו כולם, ומה יהיה ענין המכה הזאת וכוחה.

תשובה לשאלה ב

ונתן הסיבה התכליתית בכל מכות הפעם הזאת, באומרו בעבור תדע כי אין כמוני בכל הארץ. רוצה לומר גדול מכל האלהים ועושה נפלאות גדולות לבדו. ואומרו כי עתה שלחתי את ידי, ענינו לא תחשוב שלא נגעה בגופך מכה מהמכות שנעשו עד עתה, להעדר היכולת, כי אילו הייתי רוצה עתה שלחתי את ידי והייתי מכה אותך פרעה, ואת עמך בדבר. רוצה לומר בדבר אשר בא במקנה מצרים. שאילו הייתי רוצה, היה הדבר ההוא כולל גם לבני אדם, ותכחד מן הארץ, ותמות ותיכרת ממלכותך. ואולם בעבור זאת העמדתך והצלתך ממות בדבר ההיא, לא בצדקתך וביושר לבבך, כי עודך מסתולל ומחזיק בעמי לבלתי שלחם, אלא בעבור הראותך את כוחי ולאמת במפותים חזקים שכוחי

גדול על כל אלהים, ולמען ספר שמי בכל הארץ, שיכירו וידעו כל יושבי תבל כי גדול ה' ורב כוחו.

ואחרי אשר הקדים ההקדמה הזאת לכל מכות הסימן הזה, התחיל בראשונה מהן, שהיא הברד. ואמר **הנני ממטיר כעת מחר ברד כבד מאוד**.

והותרה בזה השאלה הב'.

השאלה הג'

בהכפל הפסוקים שכתבה תורה להפליג עניין הברד הזה. כי הנה אמר ראשונה ברד כבד מאוד אשר לא היה כמוהו במצרים למן היום הוסדה ועד עתה וחזר ואמר פעם אחרת ויהי ברד ואש מתלקחת בתוך הברד כבד מאוד אשר לא היה כמוהו בכל ארץ מצרים מאז הייתה לגוי. ומבואר הוא ששני המאמרים האלה כחם אחד והייתור בהם מבואר.

תשובה לשאלה ג'

וסיפר הכתוב שדבר גדול דיבר הנביא, ולא נפל מכל דבריו ארצה. כי הנה היה שם מי שהיה ירא את דבר ה' מאותם עבדי פרעה, שהיו יראים מפני הניסיון שראו בשאר המכות עשה כדבר משה, והניס ואסוף את כל אשר לו הביתה. והיו שם גם כן אנשים שלא שמו לבם אל דבר ה' להאמינו וליראה מלפניו, ומפני זה ויעזוב את עבדיו ואת מקנהו בשדה. ומיד אחרי זאת אמר השם למשה **נטה את ידך על השמים ויהי ברד בכל ארץ מצרים**, ר"ל לא על ארץ גושן. והעניין שיטה את ידו במטהו למעלה כנגד אוויר השמים, כי להיותו ספירי עובר בו הראות, יראה כאלו הוא השמים. ולזה בעבור האוויר אמר נטה את ידך על השמים, ומיד וה' נתן קולות וברד.

וכבר ידעת שאין בארץ מצרים יורד המטר כי היא ארץ חמה ויבשה, ולזה א"א לצמוח שם צמח רק ממימי היאור העולה בתקופת תמוז, וממלא החפירות, ומהם משקים המצרים שדותיהם. וכל שכן שלא היה במצרים ברקים ורעמים מעולם, לפי שהדברים האלה יבואו ממזג האוויר הקר והאווירים הלחים העבים העולים מן הארץ, ומגיעים באידיים היבשים והחמים, ומשם יתיילדו כל הדברים האלה, כמו שנזכר **בספר אותות עליונות**.

וכאשר נפסד מזג האוויר מהמכות אשר עברו, כמו שביארתי, נפסד כל מזג הארץ עד שיצאו משם אידיים רעים ומשונים, והולידו ברד ורעמים וברקים, והבהילו מאוד את יושבי הארץ. והתבונן אמרו **למן היום היוסדה ועד עתה**, שהוא רמז בזה למה שכתב **הפילוסוף** במקום הנזכר, כי ארץ מצרים בתחילה מזמן קדמון היה ים, ולכן כל הארץ היא מישור, וימצאו בקרקעות הארץ ממיני הדגים הנמצאים בים. ועל כן לא ימטיר שמה. ואח"כ בזמן אחר יבשה הארץ וגבהה, וגם באו המלכים הקדמונים וסתמו מקום מחילותיהם, עד שלא יכלו המים להכנס בארץ, וחרבו המים. ומאז היוסד מצרים והתישבו בה בני חם, והייתה

לגוי. ולהיות המטר והברד והקולות דבר זר במצרים, שלא בטבע הארץ, ייחס הכתוב כל זה לפועל השם, להגיד שמבלי סיבה טבעית כלל היה כל זה מאת השם.

וזכר מזרות זה הנס שהיה אש מתלקחת בתוך הברד, ועם היות האש קל בטבע ותנועתו היא למעלה, בכח הנס היה שם האש יורד למטה, מתלקחת בתוך הברד. והיה האש ההוא כבד מאוד בהפך טבעו שהוא קל. וזה היה דבר זר שלא היה כמוהו בארץ מצרים מאז הייתה לגוי. ואין בפסוק הזה כפל על מה שנאמר למעלה, כי שם דיבר הכתוב בברד שהיה עצום וכבד אשר לא היה כמוהו במצרים. אבל כאן דיבר על אבני אלגביש שירדו שמה, ועל האש ההוא נאמר **ואש מתלקחת בתוך הברד אשר לא היה כמוהו בכל ארץ מצרים מיום וגו'.** ואמנם איך נעשה זה הנס מירידת האש לארץ, הנה הסיבה בו כמו שזכרו הטבעיים בברק, שנלכד האש בכובד הברד, ולא יוכל לעלות אל מקומו הטבעי מפני הקרח המונע אותו ומתלקח עמו, וירד ארצה בהכרח עם הברד ההוא.

ועם מה שפרשתי בזה הותרה השאלה הג'.

השאלה הד'

במאמר פרעה **חטאתי הפעם ה' הצדיק,** כאלו שאר הפעמים לא חטא, ולא היה ה' הצדיק והוא ועמו הרשעים. וידוע שמתחלה מרה והפליג בעוול, ואיך אומר חטאתי **הפעם.** והרמב"ן פירש הפעם אודה שחטאתי והוא הצדיק. ואין בפסוק מלת אודה לשיאמר הפעם אודה שחטאתי. ותישאר השאלה ולמה הודה הפעם הזאת ולא הודה בשאר המכות.

תשובה לשאלה ד'

וסיפר הכתוב כמה מהנזקים שעשה הברד במצרים, ושבארץ גושן לכבוד ישראל העומד עליה לא היה ברד כלל. והנה פרעה ציווה לקרוא למשה ולאהרן, ואמר אליהם חטאתי הפעם וגו'. ופירוש המאמר אצלי כן הוא: שאמר הנה הפעם הראשונה שהוא סימן דצ"ך, שבאו לאמת השורש הראשון, הייתה לי טענה והתנצלות לפי שלא ידעתי את ה'. וגם בפעם השנית מהמכות, שבאו בסימן עד"ש, לאמת שורש ההשגחה, לא ימצא לי עון אשר חטא. לפי שאף שנודה במציאות האל, היה קשה להאמין היותו משגיח בפרטים. אבל עתה, אחר אשר כבר נתאמתו שני השורשים, האחד ממציאות האל, והשני מהשגחתו בפרטי העולם השפל, מה לי להכחיש ביכולתו ועוצמו. באמת חטאתי הפעם, כלומר במה שהכחשתי עתה היכולת באלהי על כל אלהים.

אחרי מה שנתאמתו שני השורשים הראשונים, אין ספק שבזה חטאתי, וישר העוותי, והקדוש ברוך הוא במכות שיבואו עלי הפעם בסימן הזה הוא הצדיק, ואני ועמי שהיינו

סיבת ביאתם, אנחנו הרשעים. הנה התבאר שלא אמר חטאתי הפעם על מכת הברד לבד, כי אם על הסימן כולו, ובאיזה אופן צדקו דבריו.

והותרה בזה השאלה הד'

השאלה הה'

באומרו **למען תדע כי לה' הארץ** כי הנה למעלה, בייעוד המכה, אמר **בעבור תדע כי אין כמוני בכל הארץ**, שהיא שורש היכולת הבלתי-בעל-תכלית. ואיך אם כן חזר לומר כאן למען תדע כי לה' הארץ, שיראה שהכוונה בו שהוא משגיח, כחוזר לדבר מהשורש השני ולא מהשלישי הזה.

תשובה לשאלה ה'

ולכן חילה פני משה ואהרן **העתירו אל ה' ורב מהיות** וגומר. כל הקולות והברד, הנה מה תועלת יש בהתמתנו, כי אפשר שיהיה לה' בזה אלא אחד משני תכליות, או שניהם יחד: האחד להראות כוחו וגבורתו, והשני להכניע לבבי באופן שאשלח אתכם.

ואם חפץ להראות יכולתו, הן הראנו את כבודו ואת גודלו, וזהו **רב מהיות קולות אלהים וברד** שהקולות היה דבר מורה על אלהותו. ואם הוא מכון על יציאתכם, **ואשלחה אתכם ולא תוסיפון לעמוד**.

ומשה השיבו: כצאתי את העיר אפרוש כפי אל ה'. ואמרו ז"ל (ש"ר פ' י"ב) שהייתה מצרים מלאה גילולים. ונכון הוא.

והאמת ג"כ שהיה למשה רבנו חוץ למצרים בית אחד מוכן לתפילתו והתבודדותו, וגם היום הבית ההוא קיים ועומד במצרים, והוא בית קדוש, בית המקדש, וחוגגים שם היהודים אשר בכל הארצות ההם.

ועל זה היה אומר משה, **כצאתי את העיר אפרוש כפי אל ה'**, והקולות והברד אשר אתה ירא מפניהם **יחדלון**, ולא יהיו עוד, **למען תדע כי אתה פרעה אינך מלך מצרים**, כי לה' הארץ והוא יוריד עליה ברד ואש כחפצו בתנועות הפכיות לטבעם. הנה אם כן לא אמר זה לעניין ההשגחה, אלא לעניין היכולת, שלו הארץ לעשות בה כרצונו. והוא מסכים למה שנאמר כי אין כמוני בכל הארץ.

והותרה בזה השאלה הה'.

השאלה הו'

באומרו **והפשטה והשעורה נכתה** וגומר **החטה והכסמת לא נכו** וגו' כי מה צורך היה בסיפור וההודעה הזאת בזה המקום, טרם השלים דברי משה אל פרעה, שאמר לו קודם

שתיראון ואמרתם ה' הצדיק כבר הכתה הפשתה והשעורה, וזה לא אוכל לתקנו בתפילתי. אבל החיטה והכוסמת לא נוכו, ובהם תועיל תפילתי. וכבר הקשה עליו הרמב"ן כפי פשט הכתובים מה שיש בו די.

תשובה לשאלה ו'

והוכיח משה לפרעה על כזביו והיתוליו, באומרו **ואני ידעתי כי אתה ועבדיך טרם תיראון**. וכמו שכתב הרמב"ע.

ואין מלת **טרם** דבק ל**תיראון**, אבל עניינו שאתה ועבדיך טרם שאפרוש כפי אל ה', ושהקולות ההם יחדלון, טרם כל זה תיראון מפני ה' אלהים. שה' אשר אמרת, הוא גדול על כל אלהים, שזהו הדרוש בכאן. לא כמו שאמרת **ורב מהיות קולות אלהים**. אין כך שמו אלהים כשאר האלוהיות, אלא ה' אלהים. ונמשך מזה שאחרי כן תיראון ממנו, רוצה לומר אחרי שאתפלל, ויחדלו הקולות והברד, כי זהו כוח זה המאמר.

ומפני כבוד המלכות דיבר משה תוכחתו זאת בקוצר. וכבר יעזור למחשבותיכם בזה שהפשתה והשעורה כבר נוכתה ונפסדה, לפי שהייתה השעורה אביב, רוצה לומר עשויה רכה, והפשתה גבעול, רוצה לומר קנים קשים ששברם הברד. ואולי מפני זה תאמרו מה ייטיב ומה ירע ה' לנו, אבל אין הדבר כן. שהחיטה והכוסמת לא נוכו ולא נפסדו עדיין, כי אפילות הנה. רוצה לומר מאוחרות בתולדותם, כי הם עדיין תחת הארץ באפלה, כי לא יצאו למציאות עד הנה. ולכן עדיין יש במה שיענישכם הקדוש ברוך הוא אם לא תיראון מלפניו. הנה התבאר צורך הפסוקים האלה.

והותרה השאלה הו'.

השאלה הז'

באומרו בסוף הפרשה **ויסוף לחטוא ויכבד את לבו הוא ועבדיו** ואמר עוד **ויחזק לב פרעה ולא שלח את בני ישראל** כי הנה הם מאמרים כפולים, לפי שבשאר המכות נאמר או ויכבד או ויחזק, ולמה בזאת אמר ויסוף לחטוא ויכבד ויחזק שהם שלוש לשונות.

תשובה לשאלה ז'

וסיפר הכתוב שמשה התפלל אל השם על הקולות ועל הברד, והקב"ה עשה כדברו. ועוד הוסיף על בקשתו, שמטר לא נתך, כי עם היות שפרעה היה חפץ שיישאר המטר, לא רצה הקדוש ברוך הוא שיהיה חוטא נשכר. וכאשר ראה פרעה כי חדל המטר, שהוא לא ביקש שיחדל, עם היות שחדלו הקולות והברד, חשב שהיה הדבר מחויב מהמערכת השמימית. ולכן באו שלשתם יחד: מטר ברד וקולות, ושלושתם הוסרו בהחלט, ולא בבקשת ותפלת משה. ומפני זה **ויסוף לחטוא**.

והתוספת בחטא היה אחרי שבשאר המכות, פעם היה לו כבודות לבו, פעם חוזק לב. והכבדת לבו הייתה בהיותו מסופק בעניין המכה, והחוזק היה בעניין ישראל להרע להם. ועתה במכה הזאת יתוספו שני העניינים, האחד שהכביד את לבו הוא ועבדיו, ובספקם בעניין המכה הזאת והרהרו בלבם שהיה הברד דבר טבעי; והשני שהתחזק לבו לבלתי שלוח את העם. הנה התבאר שהכבדות והחוזק הם פירוש ויוסף לחטוא.

והותרה בזה השאלה השביעית.

ובזה נשלם פירוש הסדר הזה.

·
חלק שני – מאמרים

מכשפים, מלאכים ושדים

וראוי לבאר במקום הזה מה הם המכשפים ומה עניין להטיהם או לטיהם שנאמר כאן בכתוב וגם אחר זה במכת הדם ובמכת הצפרדעים ויש בזה לחכמינו שני דרכים. ואני אבאר עניינם, ואמשיך היתר השאלה השנייה כפי כל אחד מהדרכים האלה.

פירוש ראשון: הדרך הפילוסופי

הוא דרך הרב המורה שכתב בפרק ל"ו חלק שלישי, וכן בספר המדע ובפירוש המשנה החזיק בו גם כן, שהכשוף מעשה השדים הוא כולו דבר בטל, כי הוא מפועל דמיון האדם, ואין לשדים מציאות חוץ לנפש, וכולם הם דברים דמיוניים.

ודעתו הוא שהנמצאים בכלל שלשה חלקים:

אם שכלים נבדלים מחומר, והם מניעי הגלגלים, ומספרם כמספר הגלגלים המתנועעים מהם.

ואם גשמים נצחיים, והם הגרמים השמימיים המתנועעים תמיד סביב המרכז.

ואם גשמים הווים ונפסדים, שהם ארבעה היסודות והמורכבים מהם.

ושאין בנמצא דבר זולת אלה, לא שכל נבדל אחר ולא שדים ולא מלאכי חבלה, והם שמות יאמרו על הדמיון והיצר הרע לא זולת זה.

ומי יתן ידעתי כפי דעתו זה, מה יאמר הרב בחרטומי מצרים, ואיך עשו המטות תנינים והמים דם, והעלו את הצפרדעים. כי הנה העידה התורה שעשו אותם הדברים בפועל ובמציאות גמור, כמו שעשאו משה.

ומה שראוי שיאמר בזה כפי דרך הרב הוא, שהיו החרטומים יודעים במלאכת התחבולות שעושים האנשים בפני ההמון, שבתנועותיהם ומעשה ידיהם ישנו הצבעים והמראים עד שיראה הדבר בחלוקף מה שהוא. כאלו להט החרב המתהפכת. ואין הדבר עומד רגע אחד באותו מצב והראות, אבל מתנועע במהירות, כדי שעיני בני אדם לא ישלטו להשיג אמיתתו.

ויאמר הרב שזהו הנקרא **אחיזת עיניים**, ושעל זה אמרה תורה ויעשו גם הם חרטומי מצרים בלהטיהם, רוצה לומר בהתהפכות ומהירות תחבולותיהם, שהם כלהט החרב המתהפכת. וזהו **וישליכו איש מטהו ויהיו לתנינים**, כי עשו במטיהם תנועות כאלו היו המטות בעלי חיים כתנינים.

אמנם מפני שהיה עניין נס משה פועל אלהי, עמד שעות הרבה בהיותו תנין, ולא היו כן מטות החרטומים. כי לא עמדה התחבולה ההוא בהרף עין, ועל זה נאמר ויבלע מטה

אהרן את מטותם, כלומר: שבאותו ניסיון בלע אותם והשחיתם, ולא נשאר שמה לפני פרעה מכל המטות כי אם מטה אהרן בלבד.

אמנם במכת הדם הייתה תחבולת החרטומים שכל מימי מצרים מיד כשהיו נראים על פני הארץ נעשו דם מכוח הנס האלהי שעשה משה. וכאשר ידעו זה החרטומים, היו אומרים לפני פרעה אף אנחנו נחפור כאן ונמצא מים, ונעשה אותם דם. והיו חופרים ומוצאים מים, ואותם המים מיד היו נהפכים לדם מכוח נסו של משה, והם היו מיחסים הדבר ההוא לעצמם. וגם זה מכוח תחבולותיהם היה, וזה שאמר הכתוב **ויהי הדם בכל ארץ מצרים ויעשו כן חרטומי מצרים בלטיהם**. וככה במכת הצפרדעים, שהם היו עולים מכוח נס משה, והחרטומים היו מדברים בלחש תפלותיהם כדי לרמות בני אדם, ואומרים עתה יעלו צפרדעים, והם היו עולים מכוח הנס האלהי. והיו הם בתחבולותיהם מיחסים עליהם ללטיהם.

והראיה על זה שלא יכלו החרטומים לבטל פועל משה, לא בדם ולא בהסרת הצפרדעים, אלא לעשות כמותו, לפי שלא היה ניכר ולא נודע אם היו הם פועלים אותו אם לא.

הרי לך היתר השאלה הז' וגם כפי דעת הרב המורה. ויאמר הרב שהנה נקראו האנשים ההם חרטומים, להיות לשון מצרים ששם היו המלאכות ההם.

זהו הדרך הראשון בזה.

פירוש שני – תפיסת חכמי האמת המקובלים

הוא לחכמי האמת המקובלים כי הם אמרו שיש שלוש מדרגות מהנמצאים הרוחניים:

1. שכלים נבדלים

המדרגה האחת היא מדרגת השכלים הנבדלים מכל חומר, שהם מניעי הגרמים השמימיים, והשכל הפועל מכללם שהוא מניע העולם השפל והויתויו. ואותם המניעים כמספר הגלגלים המתנועעים מהם, כי כל מתנועע מהם יש לו מניע מיוחד. ונראה מדבריהם ז"ל שהם חלוקים בארבע ראשים, וקראם בשמות מיכאל גבריאל רפאל אוריאל, ושהם סובבים לכסא הכבוד כמו שבא ב**פרקי רבי אליעזר**.

2. מלאכי השרת

והמדרגה השנית מהשכלים הרוחניים הם הנקראים בדברי חכמינו זיכרונם לברכה **מלאכי השרת** והם מלאכי רחמים, בראם הקדוש ברוך הוא להנהיג בהם את עולמו להטבה ולרחמים. ועליהם אמר המשורר (תהלים צ"א י') **כי מלאכיו יצווה לך לשמרך בכל דרכיך** ואומר (איוב ל"ג כ"ב) **אם יש עליו מלאך מליץ אחד מני אלף מהגיד לאדם ישרו וגו'** ומזה המין היה המלאך שראתה הגר, והמלאכים שנראו לאברהם באלוני ממרא בלבוש בשר, ואשר נראה אל גדעון ואל מנחם. ועליו נאמר וריווהי דרביעאה דמי לבר אלהין, ואלהי שלח

מלאכו וסגר פום אריותא, וזולתם הרבה בכתבי הקודש, כולם הם מלאכי השרת שלוחי הקב"ה.

ואלה אינם מניעי הגלגלים, כי אם שכלים אחרים רוחניים יקראום **חז"ל** פעם מלאכי השרת ופעמים פרקליטים, והם כולם מלאכי רחמים שלוחים להצלה ותשועה ליראיו והם הנקראים צבא השמים לפי שמעמדם הוא למעלה מן הגלגלים.

3. מלאכי חבלה ושדים

והמדרגה השלישית היא מנמצאים רוחניים אחרים אשר הם תחת גלגל הירח, בראם הקדוש ברוך הוא להעניש בהם את בריותיו כשיחטאו לפניו. ולכן נקראים **מלאכי חבלה ומלאכי מות ושטנים שדים ומזיקים**, כי להיותם ממונים על הרעות בדרך העונש, הם **מלאכי חבלה**. ולהיותם בערך האדם לשמאלו ולשטן לו, יקראו **שטנים**. ולהיותם שודדים טובתו ושלותו, יקראו **שדים ומזיקים**, ועליהם אמרה תורה יזבחו לשדים לא אלוה. והמעשה ההוא נקרא **כשוף**, ואסרה התורה אותו. ועל הנמצאים האלה ועל מלאכי השרת אמרו **חז"ל** העושה מצווה אחת קונה לו פרקליט אחד, רוצה לומר מליץ טוב. והעושה עבירה אחת קונה לו קטיגור אחד. ובפרק במה מדליקין (ד' ל"ג) אמרו אם יש עליו מלאך מליץ אחד מני אלף, אחד מאלף לא נאמר, אלא אחד **מני** אלף, כלומר שהמלאך המליץ יצילוהו מאלף מקטרגים. ובעניין אחאב נאמר (מלכים א' כ"ב כ') **ראיתי את ה' וכל צבא השמים עומדים עליו מימינו ומשמאלו** ואמרו **חז"ל** אלו מימינים לזכות ואלו משמאילים לחובה ומזה הכוח הוא מלאך שהכה במחנה מלך אשור וכן המלאך שראה דוד וחרבו שלופה בידו להשחית את ירושלים הוא מזה המין רוצה לומר שהוא מלאך המוות. וכבר אמרו **חז"ל** דברים רבים על השדים, וראוי שיפורשו כפי זה הדרך מדעתם.

סוף דבר שמציאות השדים הוא דבר שהשרישתו התורה, ואימתוהו חכמינו זיכרונם לברכה בקבלתם, וזה באמת היה עניין החרטומים שנזכרו כאן בפרשה. ולכן אמרו בסנהדרין (ד' ס"ו) **בלטיהם** אלו מעשה שדים **בלהטיהם** אלו מעשה כשפים. ופרש"י שמעשה כשפים ע"י מלאכי חבלה הם נעשים.

אבל יקשה לי, איך יהיה מעשה שדים מבלי כשפים, ואיך יהיו הכשפים מבלי שדים, ואם שניהם כאחד איך הבדילו ביניהם בשמות: לטיהם ולהטיהם, כי הנה לפי דעתם המכשפים בכוח השדים יפעלו הפעולות הזרות.

ואמנם אסרה התורה מלאכת הכשוף עם היות בה כוח לפעול, לפי שהמלאכי חבלה נבראו להיות כלי זעמו של הקדוש ברוך הוא, הוא אמרם שמכחישים פמליא של מעלה, כי השם ברא בעולמו המשפיעים הטובים שישפיעו תמיד. ואמנם המשפיעים רעות וחבלות לא ישפיעו אלא ברצונו יתברך לעת הצורך.

והנה המתעסקים בענייני הכשוף, יכינו את הגופים התחתונים לקבל רשמי המשפיעים המחבלים ההם, והוא בהפך מה שסודר בפמליא של מעלה. וכבר כתב זה הרב **רבנו נסים** בדרשותיו.

והיו אם כן חרטומי מצרים מכשפים יודעים בחכמת השדים, ולזה אמרו שעשו התנינים בלטיהם, שהוא רמז לשדים שהם לוחטים מלאכי אש. ולפי שהיו המכשפים ההם עושים כישופיהם באמצעות עצמות המתים, נקראו הם חרטומים שהוא שם מורכב כמו שכתב **רש"י**, חרטומי רוצה לומר **הנחרים בעצמות**.

והנה בכוח השדים יכלו החרטומים להראות לעיני הרואים דברים שלא היו במציאות, כתנינים והדם והצפרדעים. לא שיבראו אותם בעצם אמת, אלא שעשו אחיזת עיניים להראות הדברים ההם כאלו הם במציאות, ואינם כן. ולפי שהיה כל זה בכוח השדים והכישוף, יכלו להעלות את הצפרדעים ולא יכלו להסירם, לפי שכוחם של מלאכי חבלה הוא להזיק ולחבל, לא להציל ולהושיע.

הנה התבאר מזה כולו שחכמת החרטומים היא הכישוף, ושמה שעשו לא היה בריאה גמורה בפועל אלא אחיזת העיניים, להראות מה שאינו. ושזה היה בכוח השדים, וההבדל שהיה בין עניין התנין לעניין הדם והצפרדעים, כפי דרך חכמינו זיכרונם לברכה.

הקשיית לב פרעה

הספק במאמר הזה מבואר. והוא, למה הקשה השם יתברך את לב פרעה, ורצה להרבות מופתיו ומכותיו במצרים, ומוטב היה שישמע בקולו כשיבוא משה אליו בשליחותו, וישלח את ישראל ממצרים ולא יסרב ולא יסתולל לבלתי שלחם. ואם היה שהשם יתברך לסיבה מן הסיבות הקשה את לבו, למה אם כן נתחייב פרעה לקבל המכות האלה?

תשובת הרמב"ם להקשיית הלב

והרב הגדול המימוני בהקדמת פירושו למסכת אבות ובספר המדע כתב בתשובת זה: ואפשר שיחטא האדם חטא גדול או חטאים הרבה, עד שיינתן הדין לפני דיין האמת שיהיו נפרעים מזה החוטא על החטאים שעשה מרצונו ודעתו, ומונעים ממנו התשובה, ואין מניחים לו רשות לשוב מרשעו, כדי שימות ויאבד בחטאים שעשה. הוא שהקב"ה אמר ע"י ישעיהו ע"ה (ישעיהו ו') השמן לב העם הזה וגו' עד ושב ורפא לו. וכן הוא אומר ויהיו מלעיבים במלאכי אלהים וגו' (ד"ה ב' מ"ט) עד לאין מרפא. לפיכך כתוב בתורה **ואני אחזק את לב פרעה**, לפי שחטא מעצמו תחילה, והרע לישראל הגרים בארצו. וכן הוא בסיוחן ועוג, ובכל מקום שזכר שהקשה השם יתברך רוח כל בשר איש, ואמץ את לבבו לבלתי שמוע בקולו.

תשובת רמב"ן והמדרש

ולדעת הזה גם כן נמשך **הרמב"ן**, ונסתייע עם מה שאמרו **במדרש** גילה לו שהוא עתיד לחזק את לבו בעבור לעשות בו הדין, תחת שהעבידום בעבודה קשה. וגם כן אמרו שם:

כי אני הכבדתי את לבו א"ר יוחנן, מכאן פתחון פה לרשעים לא הייתה ממנו שנעשה תשובה. אמר רשב"ג: יסתם פיהם של רשעים. אלא, אם ללצים הוא יליץ. מתרה בו פעם ראשונה ושניה, ובשלישית - אם אינו חוזר בו הוא נועל לפניו דלתי תשובה כדי לפרוע ממנו מה שחטא. כך פרעה הרשע, כיון ששגר השם יתברך אצלו חמש פעמים, ולא השגיח על דבריו, אמר לו הקב"ה: אתה הקשית את ערפך והכבדת את לבך, הריני מוסיף לך טומאה על טומאתך וכו'.

הא לך מבואר שלפי דעת שני הרבנים האלה היה קושי לב פרעה מניעת התשובה ממנו כדי להיפרע ממנו על פשעו.

והדעת הזה מה**המדרש** ומחכמי מחברינו, והוא אצלי זר וקשה מאוד, כפי מה שלמדונו הנביאים מדרכיו של הקב"ה. כי כולם נבאו פה אחד שלא יחפוץ במות רשע כי אם בשובו

מדרכיו וחיה, ונאמר **שובו בנים שובבים ארפא משובותיכם**. והמשורר אמר: **טוב וישר ה' על כן יורה חטאים בדרך**. עד שתרגם אונקלוס "ונקה לא ינקה - סלח לדתיבין לאוריתא ולדלא תיבין לא מזכה". ומי לנו גדולים בפושעים כאחאב ומנשה, וכאשר נכנע אחאב אמר יתברך **לא אביא הרעה בימיו** (דה"ב ל"ג י"ב). ובמנשה נאמר **ובהצר לו חלה את פני ה' אלהיו וגו' ויעתר לו וישיבהו ירושלים למלכותו**.

והתימא מהרב הגדול עצמו, שבספר המדע כשכתב אותם שאין להם חלק לעולם הבא, אמר בסוף דבריו:

במה דברים אמורים - כשמת בלא תשובה. אבל אם שב מפשעו ומת הרי זה מבני העולם הבא, שאין לך דבר שעומד בפני התשובה. אפילו כופר בעיקר כל ימיו ובאחרונה שב, יש לו חלק בעולם הבא שנאמר (ישעיה נ"ז כ) שלום שלום לרחוק ולקרוב אמר ה' ורפאתיו.

וקרוב לזה כתב בעשרים וארבעה דברים המעכבים את התשובה:

דבר זה מוסכם מהחכמים הראשונים ומפני זה אמרו במשנה ושוב יום אחד לפני מיתתך.

וכבר הרגיש הרב בזרות הדעת הזו, וכתב שאין לנו לחקור ולשאל למה תימנע הבחירה על זה ולא על זה, כמו שלא נשאל על שנוי צורות הנבראות.

שלוש תשובות של אברבנאל לעניין הכבדת הלב

וכל זה איננו שווה לי לפי שענינו הרואות שאין הנדון דומה לראיה, ושאין הדעת סובל שיהיה ממידתו של הקב"ה לאמור לרשע הוסף רשע, כמו שיראה מעניין פרעה.

והנני משיב על זה שלוש תשובות בדברים נכוחים וישרים למוצאי דעת.

התשובה האחת היא -

כי כבר יתחייב אדם בכמה עונשים וייסורים מפני מה שחטא כנגד המקום ב"ה, וינצל מהם כשישוב אל ה' ויתחרט ממעשיו, יבכה ויתחנן לפניו, כי אז ישוב ה' מחרון אפו. וכמו שאמר **ארפא משובתם אוהבם נדבה כי שב אפי ממנו**.

אבל יש עוונות אחרים, שהם בין אדם לחברו, שבעשות אותם האדם, אף שיתחנן לפניו יתברך, לא יעבור על חטאתו ולא יסלח לו. וכל שכן שבית דין של מטה על כל פנים ענוש יענשו כדי רשעתו: אם הרג נפש יהרגוהו, וכמו שאמר: **ולארץ לא יכופר לדם אשר שופך בה כי אם בדם שופכו**. ואם גנב ונמצא, ישלם שבעתים, את כל הון ביתו ייתן.

הנה אם כן התשובה תועיל בעצם ואמת בעוונות שבין אדם למקום.

וגם בהם כבר תמצא עבירה שלא תינתן לתשובה, וכאומרם ז"ל אבל מי שיש בידו חילול השם, אין כוח בתשובה לתלות, ולא ביום הכפורים לכפר, ולא בייסורים למרק, אבל כולן תולים, ומיתה מכפרת.

אמנם העונות שעושים בני אדם זה לזה לא נמסרו לתשובה, שאם כן בטלו כל מיתות ב"ד האמורות בתורה, כי מי גבר יראה מוות לנגד עיניו על אשר הרג את הנפש, ולא ימהר לשוב אל ה' בכל לבבו למלט נפשו מני שחת. והתורה אמרה ובערת הרע מקרבך, וכל העם ישמעו וייראו. הנה אם כן העוונות אשר כאלה, אין ראוי לסלוח להם מפני התשובה.

והנה פרעה לא לבד חטא אל אלהים באמונתיו הנפסדות, אבל גם לישראל עשה חמס גדול. כי עם היות שגזר השם יתברך עליהם להיות גרים בארץ לא להם, ועבדום וענו אותם, הנה פרעה ועמו הוסיפו להרע עמהם: כי השליכו את בניהם ליאור, וימררו את חייהם. וכמו שאמר הכתוב (זכריה א') קנאתי לירושלים ולציון קנאה גדולה וקצף גדול אני קוצף על הגויים השאננים, אשר אני קצפתי מעט - והמה עזרו לרעה.

ועל זה נאמר לאברהם וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי. ויתרו אמר כי בדבר אשר זדו - עליהם, לפי שבזדון עשוהו. כל שכן שלא עשו פרעה והמצרים מה שעשו לישראל לקיים גזרת השם יתברך כי אם מרשעת לבבם וזדונם. וכבר כתב זה הרמב"ן בפ' לך.

ובעבור שפרעה וכל מצרים חטאו כנגד ישראל, אם בשפיכות דמים ואם בגילוי עריות, בגזל וחמס, היה מן הדין שייענשו במכות באותות ובמופתים כדי רשתם במספר, ואף שישובו בתשובה ויחננו קולם - לא יתקבלו תפלותיהם, אבל הייתה מידת הדין שיקבלו עונש מעשיהם הרעים. ואין זה סותר למאמר לא אחפוץ במות הרשע כי אם בשובו מדרכו וחיה, כי שם בעניין האמונות והמצוות שבין אדם למקום הכתוב מדבר, לא בעונשים הראויים כפי המשפט.

וזו היא התשובה הראשונה.

התשובה השנייה היא -

שהנה המשפט הישר והדין הברור הוא, שהנפש החוטאת היא תמות, ושכל אדם יקבל גמול מעשיו אם לטוב אם לרע. ואמנם תרופת התשובה היא חסד עליון מהאל יתברך, מיוחד לעמו ונחלתו ישראל, שבהיותם תחת השגחתו הפרטית בכל עת שישובו אליו ויקראו לו בכל לבבם ובכל נפשם - ישמע אל ויענם. ועל זה אמר מרע"ה: כי מי גוי גדול אשר לו אלהים קרובים אליו כה' אלהינו בכל קראנו אליו. ואמר בצר לך ומצאוך כל הדברים האלה באחרית הימים ושבת עד ה' אלהיך. והנביא הושע אמר: שובה ישראל עד ה' אלהיך וגו' ארפא משובתם אוהבם נדבה וגו'. אהיה כטל לישראל וגו'.

אמנם שאר האומות לא בנקל תועיל להם התשובה התפילה והתחינה לפניו יתברך, מאחר שהם עובדי עבודת כוכבים, והם בתשובתם יהיו כמו שטובל ושרץ בידו, על אשר אינם שבים אל ה' בכל נפשם ובכל מאודם. ואין להקשות על זה מעניין נינוה שקרא יונה בדבר השם יתברך עוד ארבעים יום ונינוה נהפכת, ושבנו אנשי נינוה מרעתם וינחם ה', כי הנה כבר כתבתי בפירוש הנבואה ההיא שלא רצה הקב"ה על נינוה לשלוח את יונה לייסרם ולהזהירם ולקבל תשובתם, אלא מפני שהיה רצונו שיהיה אשור שבט אפו ומטה זעמו. ומפני זה חס הקב"ה עליהם שלא ייכלו, כדי שיהיו מעותדים למועדי רגל של ישראל. ולזה ברח יונה ושאל את נפשו למות על הצלת נינוה, בדעתו שהוא יהיה הצר הצורר לכולת שבטי ישראל. וכן מה שנאמר: רגע אדבר על גוי ועל ממלכה, ושב הגוי ההוא מרעתו, הכל הוא בתנאי שיעזבו עבודה זרה שבידם, וישעו אל קדוש ישראל, כי אז תדבק בהם ההשגחה ויזכו לחסד המחילה ורחמי התשובה.

אמנם פרעה שהיה עובד כוכבים הוא וכל עמו, לא היה ראוי שיקבלהו השם יתברך בתשובה, ושיהיה בכלל ומודה ועוזב ירוחם, מאחר שלא היה עוזב עבודת אלוהיו.

וזו היא התשובה הב'.

התשובה הג'

והיא היותר נכונה בעיני, שאין ענין קושי הלב הנזכר בפרעה ובסיוחן שהשם יתברך הטא את לבבו שלא ישמע לדברי משה, כי הוא קושי לבבו בעצם. אבל היה קושי לבבו נמשך מהמכות במקרה. כי בראותו מכת הדם, ושסרה מיד ולא התמידה, חשב בלבבו שלא הייתה המכה ההיא דבר אלהים אלא דבר טבעי או מפאת המערכה. וכאשר ראה אח"כ מכת הצפרדעים, ושסרה מיד ולא התמידה, חשב ככה. וזה אמרו **וירא פרעה כי הייתה הרווחה והכבד את לבו**. וגם במכת הכינים שאמרו לו החרטומים אצבע אלהים היא, כתוב **ויחזק לב פרעה ולא שמע**, לפי שהסרת המכות והיותן בלתי מתמידות הייתה סיבה להיותו מפקפק ובלתי מאמין בהן.

עד שבמכת הערוב, מפני שהוסיף בה לומר מרע"ה **והפלתי ביום ההוא את ארץ גושן אשר עמי עומד עליה, וגו' ושמתי פדות בין עמי ובין עמך**, אמר פרעה: **לכו זבחו לאלהיכם ואמר אנכי אשלח אתכם וגו'**. והנה פרעה ברוע לבבו, כשראה שסר הערוב הכביד את לבו מהסיבה אשר קדמה. וכן במכת הדבר. והנה, אם כן, לא הייתה סיבת קושי לב פרעה כי אם ריבוי המכות והסרתן אחר היותן.

וכמו שמפאת המכות הן הוכבד לב פרעה ונתקשה, כן אמרו בשאר המכות האחרונות **ויחזק ה' את לב פרעה כי אני הכבדתי את לבו**. אין ענינו שהקב"ה הקשה את לבו ומנעהו מעשות מצות, חלילה. אלא שנתן בו אותן המכות שמפניהן בא לבו לידי קושי וכבדות, ומזה הצד ייחוס אליו יתברך קושי לב פרעה. לפי שנתן הוא יתברך המכות הן בארצו, עד שמפניהן הקשה פרעה את לבו. ועל זה נאמר במכת הברד **כי עתה שלחתי את ידי**

ואך אותך ואת עמך בדבר וגו'. ואולם בעבור זאת העמדתך בעבור הראותך את כוחי וגו'. ר"ל, שהיה בידו יתברך להתמיד עליו מכה אחת שתהיה מכה בלתי סרה, עד שישלחם. אבל העמידו, בהסירו המכה אחרי בואה, ובוא אחרת תחתיה, בעבור הראות לו את כוחו הגדול, ולמען ספר שמו בכל הארץ. וכן כשבאו על הים, כאשר הוגד לפרעה נבוכים הם בארץ, אמר הכתוב וחזקתי את לב פרעה. שאותה השמועה ששמע נבוכים הם בארץ, היא חיזקה את לבו. וכבר ייחסו הדברים לאל יתברך בזה האופן, כי הנה במרגלים נאמר וישלח אותם משה על פי ה', וישראל שאלו אותם, כמו שאמר במשנה תורה, ותקרבון אלי כולכם ותאמרו נשלחה אנשים לפנינו. וכן ה' אמר לקלל את דוד. ורבים כאלה.

וכן בעניין סיחון מבואר כי נטיית ישראל מעל מלך אדום ומעל מלכי מואב ועמון, אשר לא נתנום עבור בגבולם, הייתה הסתה ופיתוי נפלא אל סיחון לעשות ק"ו לעצמו, ולמונעם מעבור בגבולו, והיא הייתה הסיבה שערך עמהם מלחמה, וניתן בידם.

ולזה כשזכר מרע"ה במשנה תורה אתם עוברים בגבול אחיכם בני עשו וגו', ונפן ונעבור וגו' וקרבת מול בני עמון וגו' אמר על זה קומו סעו ועברו את נחל ארנון ראה נתתי בידך את סיחון וגו'. רוצה לומר, שעם הנטיות הללו שצוותיך לעשות מאדום עמון ומואב, נתתי בידך את סיחון שיתחזק בלבם להלחם עמך, ויתפתה לצאת לקראתך, ויפול בידך.

הנה התבאר שהב"ה לא מנע פרעה מלשלוח את ישראל, ולא את סיחון מלתת את ישראל עבור בגבולם בעצם, אבל הייתה סיבה במכות שהביא על פרעה ועל עמו, ובהסרתן אחרי בואן נתקשה לבו. וכן אותן הנטיות שצווה לישראל לנטות מאדום עמון ומואב במצותו יתברך, היו סיבה להקשות לב סיחון ולאמץ את לבבו להלחם עם ישראל. והיה אם כן השם יתברך פועל בכל אלו הפעולות, אבל לא פועל קרוב בעצם ובראשונה, כי אם פועל רחוק או פועל במקרה.

ובזה גילה שהיו במצרים הרבה אנשים כופרים במציאות האל ובהשגחתו ויכולתו, כמו שיתבאר אחר זה, ולזה באו המכות מכוונת לאמת ולפרסם האמונות האמיתיות ההמה. וזכר הכתוב שמשה ואהרן עשו כאשר צווה אותם יתברך, כלומר שאחר זה לא טען עוד משה מערלת שפתיו ולא נשמט מליילך בשליחותו, ולא אהרן גם כן, כי שניהם עשו כל מה שצום השם אותם. וזה המאמר כולל לכל עניני האות והמופתים שיזכור.